

ERDÉLYI MUZEUM

XX. kötet.

1903.

7. füzet.

Az ember és világa.

(Első közlemény.)

„Az ember szabadnak születik és mégis mindenütt békóba verve találjuk“. Rousseau világhírű művének, a „Contrat social“-nak legelején olvassuk ezeket a forradalmi szavakat. A láng-lelkű természetimádó szavai a cultura és civilisatio ellen irányúlnak. Feljajdulásának oka a civilisatio s ennek lerombolását óhajtja. Térjünk vissza a természethez! Ez az óhaja Rousseau-nak; óhaja visszhangra talált kortársainál. Rousseau kísérletezett is önmagával s Eremitageában, az emberektől és a civilizatiótól visszavonulva, talán boldogan édegélt. Hasonló tendenciájú művek százával keletkeztek: valamennyien a civilisatio átkáról és a természeti állapot boldogságáról mesélvén. Napjainkban is érezhető ennek a felfogásnak hatása. Zola Emil megragadó regényében „Mouret abbé vétké“-ben még egyszer szemünk elé varázsolja a természeti, paradicsomi állapotot: Albine és Mouret abbé még egyszer végig élük az első emberi pár boldog éden-korát. Regényének hatása alig ismert határt: kiragad bennünket a modern világ átkot hozó berendezéséből, szemünk elé tárja az ártatlan természetet, látjuk az emberek életét a Paradouban, látjuk azt az életet, a mely nem ismeri a világot, a mely élet a természettel hármóniában oly édessé teszi a létet.

Ilyen élet után vágyodott a XVIII-ik század embere. Hármóniában akart élni a természettel. Érezte, hogy élete cél-tévesztett, érezte, hogy másképp kellene élnie. Elszomorodott. Jelene végtelen elégedetlenséggel töltötte el....

Mi lehet mindennek oka? Lehetetlen, hogy az ember szenvedésre és rabságra legyen teremtve! Pedig mindenütt csak emberi jajt hallani és emberi szenvedést látni. Az embert mindenütt békóba verve találjuk. Szabaddá kell őt tenni. — Olyan

szabaddá kell őt tenni, mint a milyennek született. Vissza kell varázsolni a természeti állapotot, az elvesztett paradicsomot. Csak természetes, ha azt gondolták az emberek: ez az élet nyomorúságos; nyomorúságos voltának oka abban van, hogy az ember békóba van verve: el kell távolítani a békókat, szabaddá kell őt tenni! De mik azok a békók? A kérdésre egyhangúlag felelnek: az emberi szabadságot a civilizáció verte békóba. Tegyük szabaddá az egyént! Tegyük boldoggá az embert! Romboljuk le a civilizációt! Térjünk vissza a természeti állapothoz! valamennyien egy és ugyanazon törekvés jelszavai.

És mi, a modern kor fiai, egy jöttányival sem gondolkozunk másképen, mint a felvilágosítás emberei és emberiségboldogítói. Érezzük, hogy életünk nem olyan, mint a milyennek lennie kellene. A hibát mi is magunkon kívül keressük. Úgy gondoljuk, hogy boldogságra vagyunk teremtve; hisszük, hogy csak emberi akadály hárul boldogságunk elé. s irigyeljük első elődeinket, a kik nem ismerték a civilizáció átkát, a kik életüket a természettel a legnagyobb, az elképzelhető legszebb hármóniában élték le.

Tévedünk. Képzőtehetségünk kápráztat el bennünket a boldogságnak csalóka képével. Jelenünk sívár s a mennyire visszapillantathatunk az emberiség múltjába, mindenütt csak azt látjuk, hogy az emberek nyomorúságosan, szenvedéssel telve töltik el, kinlódják át életüket; s a mennyire a jövőbe tekinthetünk, attól sem várhatunk semmi jót sem. A boldogság, úgy látszik, száműzve van az emberek világából. Látóhatárunk sötét és zordon, a boldogságnak távolról jövő fénysugara sem hatol be ide. De képzeletünk történeti tekintetünkön túlszárnyal, megalkotja a kezdet kezdetét s megkönnyebbülten kiáltunk fel: itt a boldogság! itt lehetett igazán boldog az ember! A költőtől nem tagadhatjuk meg azt a jogot, hogy gyönyörködtetésünkre, hogy magunkat ideig-óráig feledjük, elkápráztasson bennünket rég sirba szállt idők, talán soha sem létezett csodavilágok, mesés álmvilágok rajzolásával. Mi vagyunk a hibásak, ha valónak vesszük a csábképeket.

Erős a meggyőződésünk, hogy szenvedésre születünk. Hisszük, hogy a mióta ember él ezen a világon, azóta állandó

a szenvedés. A történelem erről tanúskodik. S ha praehistoricus constructiókra merünk vállalkozni, sehol sem fogjuk megtalálni az édenkertet.

A civilizatiót tudjuk értékelni. Bizonyos: a civilizáció-nak vannak hátrányai, de az is bizonyos, hogy előnyei is vannak. Megkönnyítette az életet. S hogy mi még sem látjuk a haladást, annak igen mélyen fekvő oka van. A világ fundamentuma a szenvedés. A világ dolgai és lelkünk structurája olyanok, hogy lehetetlenné teszik a boldogságot, a megelégedést. A kőkorszaknak tehetetlen embere a maga nyomorúságos kőbaltájával ugyanaz az ember, mint napjainknak szomorú alakjai, a kiket semmi sem képes kielégíteni. Az ember vágyakkal születik. Vágyai kielégíthetlenné válnak, mert minden kielégített vágnak nyomában újabb és újabb vágyak keletkeznek. Ez a mély értelme a sokfejű sárkány meséjének.

A tudomány mit sem tud a paradicsomról. A tudománynak, az emberi lélekkel és az emberiség öntudatával foglalkozó tudománynak, csak az a szomorú feladat jutott, hogy regisztrálja az emberi szenvedéseket, a mely szenvedések egyidejűek az emberi nemmel. A boldogság kérdése az emberi ismeretek és megismerés korlátain kívül esik. A kérdés csak az lehet: vajjon apadt-e az emberi szenvedés? Erre a kérdésre is nemmel kell felelnem. A civilizáció és industria áldásos hatását compensálják az embernek gomba mód eredő vágyódásai.

Kétségtelen, hogy a kezdet kezdetén, az első ember föllépésével szó sem lehet a boldogságról. Abban a pillanatban, a mint az ember embernek kezdte érezni magát, örökre elvesztette boldogságát. A differenciálódással, az individuálódással megszületett a szenvedés.¹

¹ Talán minden nyomorúságnak, minden egyes szívettépő jajveszékelésnek és elhaló sóhajnak végső oka az individuálódásban van. Gotama Buddha tanításának legmagasztosabb igazsága ez. Eredete abból az időből való, a mikor az emberek még látták az Istent. Azóta többször felmerült ez az igazság az emberiség gondolkozásában. A „sötét” Herakleitos is megsejtette ezt az igazságot, s legújabbban Schopenhauer teljes öntudatossággal tanította, hogy minden szenvedésnek legvégső oka az örök egységes valóságból történt individuális átalakulásban, kiválásban van; az individuáció egyjelentőségű az eredendő bűnnel.

A khaotikus tömegeből valami érthetetlen módon, mondjuk: isteni assistentiával esodásabbnál esodásabb lények fejlődnek; — legutoljára (a biblia szerint: a hatodik napon) az ember. És az ember természetének megfelelő módon akar élni. Vágyait, emberi lényéből folyó vágyait, ki akarja elégíteni. Törekvése beleütközik a természetbe. A természet mostohasága, örök vágyainak kielégítetlensége mély fájdalommal tölti el. Tudatára ébred tehetetlenségének. De az életösztön űzi, űzi arra a szakadatlan, észnélküli küzdelemre, a melynek az a czélja, hogy tehetetlenségével legyőzze a mindenható természetet. Életösztone kényszerítette, hogy megismerje s kihasználja a rajta kívül levő, vágyainak ellenszegülő mostoha természetet. De a természet elrejtőzött az emberek elől. Megismerése, kihasználása, legyőzése kinteljes munka volt, végig kísérte az emberi nemet egész életén s szenvedéssel töltötte be minden pillanatát.

Első fájdalmában, első kétségbeesésében fölajdult az ember. Láttá, hogy a természet hatalmasabb, mint ő; érezte, hogy mindenütt ott van a természet, sehova el nem menekülhet előle; érezte, hogy rabja a természetnek. Rabja a rajta kívül levő erőknél. Valamennyi erőnek rabja. Csak természetes, ha naiv képzelete ezeket a mindenható erőket is hozzá hasonlóknak képzelte, hozzá hasonlóknak, de nála sokkal hatalmasabbaknak. Így születtek meg az első istenek.¹ Ezek is olyan lények voltak, mint jó maga: meg lehetett őket sérteni, ki lehetett engesztelni, meg lehetett ajándékozni őket, jóindulatukat meg lehetett nyerni, haragjukat magára vonhatta stb. stb. Az első embernek (vagy embereknek) kezdetleges istentisztelete hamarosan kialakult: az isteneknek mindaz kedves, a mi neki kedves, s a mi jó magának kellemetlen, az az isteneknek is kellemetlen. Az istenek jóindulatát meg kell nyerni; kedvükben kell járni.

Az első természetmagyarázatnak bizonyára csak ilyen utilitaristicus indoka lehetett. Hiszen a szerencsétlen creaturának egyetlen törekvése csak az lehetett, hogy nap-nap után éljen, hogy élvezze a pillanatot. Később ez a gyakorlati érdek mind-

¹ Ezúttal nem bocsátkozhatunk a fejlődési részletek körvonalozásába s így nem teszünk különbséget a fetisismus, totemismus és polytheismus között.

inkább háttérbe szorúl. Az ember a fejlödés késöbbi fokán mélyebb tapasztalatot merít a múltból s gondoskodik a jövöröl. A halál bizonyára nagyon alkalmas volt arra, hogy mélyebb gondolkozását felkeltse. Igaza van Byronnak: Káin az első philosophus. A halál megjelenésével megszülettek a nagy kérdések, a mely kérdések már nem tapadnak a mindennapi élethez, nem tartoznak a köznapi élet apró gondjai közé, de a mely kérdések megragadják a gondolkozó föket s örök tépelödést szülnek. A mint Sokrates mondja: a philosophia θανάτου μελετη. Teljesen igaza van. A halál gondolata s az ezzel egyidejüleg (vagy ha nem is egyidejüleg, de mindenesetre nem nagy időbeli távolságban) keletkezett kérdések örök problémáit képezik a gondolkozásnak: philosophiai problémákká válnak.

Imé az aggasztóbb kérdések: mire való az élet? miért kell meghalnom? mi lesz a halál után? stb. Ezekre a kérdésekre is megfelelnek a sok istent imádók. De a szellem úz. A gondolkozás tovább kutat, kérdezi a dolgok lényét, okát és czélját: miböl van a világ? mi vagyok én? mi az első-oka és végezelja a mindenségnek? mik az istenek? Nem elégszik meg a népmythológiának magyarázatával, polemizál a nép vallásával.¹

A modern tudomány, Comte Ágoston nyomdokain haladva, a világmagyarázat első phasisát theologiainak s az ezt követöt metaphysikainak nevezi. A megkülönböztetés helyes, de a valószínűségnek nem felel meg; csakis theoretikus szétválasztás, arra szolgál, hogy elménk oekonomikus törekvését kielégítse, hogy hasonló jelenségeket lehetőleg kevés (ez esetben két) fogalom alá subsumáljon.

A theologiai és metaphysikai magyarázat nem képez egymást kizáró ellentétet; ellenkezöleg: karöltve szokott járni ez a két világmagyarázat; egyik a másikat kiegészíti, söt egyik a másikat helyettesítheti is. Utöbbi állításom illusztrálására fel-
 említem Buddha nirváná-magyarázatát: „Létezik tanítványaim egy hely, a hol ninesen sem föld, sem víz, sem tűz, sem szél, sem térvégtelenség, sem képzelet, sem nemképzelet, sem e világ,

¹ „Mit dem Kampfe gegen die Mythologie der Volksreligion beginnt daher alle Philosophie“ (Wundt: „System der Philosophie“: „Religion und Philosophie“).

sem másvilág. Ott nincsen sem keletkezés, sem elmulás, sem halál, sem születés, sem ok, sem hatás, sem változás, sem szünet. Létezik tanítványaim egy, a mi születetlen, keletkezetlen, nem lett, nem alakult. Ha ez nem léteznék, akkor a letteknek, a keletkezeteknek, az alakúltaknak világából sem volna kivezető út". — Ki ne ismerné fel első pillanatra a régiek $\epsilon\nu\ \alpha\alpha\ \pi\alpha\nu$ metaphysikai felfogására és a platoni eszmékre (metaphysikai valóságokra) emlékeztető közeli rokonságot . . .

. . . A Kelet phantastikus constructiói mindenesetre gyönyörködtetik phantasiánkat, de gondolkozásunkat nem elégitik ki. Kérdéseinket meg sem értik. A felvetett aggasztó kérdésekre költők felelnek és nem philosophusok. Az emberi gondolkozás nem talál nyugtot Keleten; a világszellem átköltözik a hellén-római világba, hogy itt kisértsen feleletet adni aggasztó kérdéseinkre, hogy itt ismerje fel maga-magát.

Naiv a görög gondolkozás is kezdetben.¹ Élesodálkozik a külvilág dolgain, de philosophiai, mert a változásban keresi az

¹ A görög gondolkozás kezdeteinél valamivel hosszasabban kell időznünk, nem mintha fontosak, vagy éppen helyesek volnának ezeknek az első gondolkozóknak gyermekekes tanai, hanem azért, mert a görögök mindjárt a gondolkozás kezdetén bemutatják a philosophiai fejlődésnek világtörténeti típusát. Úgy, a mint a görög philosophia fejlődik, úgy fejlődik a philosophia általában: ez a fejlődés periódikusan vissza-visszatér. A görög philosophia kiindul az objectumból, a külvilágból. Foglalkozik gyermekek módjára, az őt (az alanyt) környező és tőle különböző külvilággal, az objectummal; rendre keletkeznek és tűnedeznek le az objectiv rendszerek: ion physikusok, pythagoraeusok, Parmenides, Herakleitos, Empedokles, Demokritos, Anaxagoras a szemünk előtt születnek és halnak el, — míg a görög szellem kimerül az objectiv gondolkozásban. Ekkor teljesítik a sophisták az ő igazán nagy, világtörténelmi missiójukat: megfordítják az emberi gondolkozást, a gondolkozásnak az irányát a subjectumra terelik. A subjectiv elemet a sophisták viszik be az emberi gondolkozásba. A sophisták a subjectivismusnak utolsó consequentiáit is megvonták: ép ezért oly odiósus a sophista elnevezés. Tanításuk megsemmisíti a morált, megsemmisíti a vallást és jogot, — megsemmisíti magát az objectiv létet is — és thronra emeli a nihil. Ez a fejlődés gondom, typusa a gondolkozás fejlődésének. Ezt a fejlődést látjuk később még egyszer ismétlődni a görög philosophiában: a nagy, fenséges rendszerek letűntével, a sok gyenge kísérletben a görög szellem kimerült és eljutott Pyrrhonig, az újabb akademiához és Aenesidemoshoz, a hol a nihil más formában, t. i. a skepsis formájában újból feltűnik. Ezt a processust

állandót, a jelenségekben keresi a lényeket, a sokaságban az egységet. És azért mégis naiv: nem bír az ellentétnek tudatával. A dolgokat látja s a dolgokat különálló, tőle független létezőknek látja s így is magyarázza azokat. A magyarázat aztán egészen mellékes: Thales szerint a világ lényege a víz; Anaximandros szerint a τὸ ἀπειρον καὶ ἀόριστον; Anaximenes szerint a levegő; Herakleitos szerint a tűz, vagy az égető levegő, a pythagoraeusok szerint a számok, az eleáták szerint a tiszta lét; Empedokles szerint az elemek, Demokritos szerint az atomok; Anaxagoras szerint pedig a νοῦς; valamennyien megegyeznek abban, hogy a gondolkozás középpontjának a kosmost nézik: a szemük előtt levő, a maga megmérhetetlenségében, időben és térben vég nélkül elterülő mindenséget. Mondom: e tekintetben a görög gondolkozás is egy színvonalon áll a keleti világfelfogással, ép oly naiv, mint az.

Figyelmet érdemlő, régen tapasztalt jelenség, hogy az ember először a rajta kívül levő mindenséget veszi észre; ez hat reá, ezzel ütközik össze, ez akadályozza őt lényének szabad kifejtésében. Csak később válik magának tudatossá. Az emberség gondolkozásának kezdetén is így lehetett. A mindennapi élet is ezt tanítja. A gyermek is előbb ismeri meg a külvilágot, előbb van *tudata a világról*, csak azután fejlődik az *öntudata*. Innen magyarázható az a köznapi tény, hogy a gyermek kezdetben harmadik személyben beszél önmagáról. Abban a pillanatban, a mint először mondja a gyermek „én“, tudatossá válik önmagának, tudatossá válik a különbség önmaga és a világ dolgai között.¹

látjuk az egyetemes philozóphia történetében: Bacontól Kantig, illetve Fichtéig és ez a fejlődés mutatkozik az erkölcs- és jog-philosophiában Szent-Tamástól kezdődőleg egész Stirner Miksaig.

¹ „Es ist merkwürdig, dass das Kind, das schon ziemlich fertig sprechen kann, doch ziemlich spät aller erst anfängt, durch ich zu reden, so lange aber von sich in der dritten Person sprach; und dass ihm gleichsam ein neues Licht aufgegangen zu sein scheint, wenn es den Anfang macht, durch: *Ich* zu sprechen, von welchem Tage an es nicht mehr in jene Sprechart zurückkehrte. Vorher *fühlte* es bloss sich selbst, jetzt *denkt* es sich selbst.“ (Kant: „Anthropologie“) Ennek a ténynek fontosságát az újabb psychológusok, s köztük Wundt is, tagadják, mert, a mint mondják, a gyermek azért használja először a harmadik személyt, mivel a felnőttek így szoktatják.

Az emberi gondolkozás is ebben a gyermekhibában leledzett. Első gyermekkorán már jóval túl volt, a mikor először mondotta ki az „én“ szót. De ezzel a tényével egyszersmind megváltoztatta a gondolkozásnak irányát.

Az emberiség gondolkozásának irányváltoztatása korszakot jelent az emberiség gondolkozásában. Oly korszakot, a melyhez hasonló eddig még nem volt s valószínűleg nem is lesz több. Eddig a megfigyelés, a gondolkozás, a megismerés hasonlított az emberi szemhez. A szem is mindent lát, csak magamagát nem látja. Az emberi megismerés is meglátja a külvilág dolgait, meglátja a közel és távol, sokszor megmérhetetlen távolságban levő tárgyakat, de maga-magát nem látja meg. Az emberi gondolkozás történetében akkor áll be a legnagyobb változás és megrázkodtatás, a mikor az emberi szellem észre veszi maga-magát. Egész ismeretlen, eddig, alig sejtett világ tárul elébe. Ebben a világban is vannak csodák. Ez a világ igazán a csodák világa. Nincs miért csodálkoznunk tehát, ha e világ rejtélyei előtt is mély tisztelettel hódoltak meg az első felfedezők. — Mit érdekel minket a külvilág, mit törődöm én azokkal a dolgokkal, a mikről csak azt tudom, hogy teljesen tőlem függenek! A mindenség olyan, a milyennek azt én látom. Minden dolognak mértéke az ember, azoknak is, a mik léteznek és azoknak is, a mik nem léteznek.¹

De nem csak ennyi igaz; ne maradjunk félúton. A gondolkozás nem állt meg az út kezdetén; a veszedelmes, örültnek látszó gondolatot végig gondolta — vaskövetkezetességgel. „Semmi sem létezik; s ha valami léteznék, nem volna megismerhető; s ha megismerhető volna, nem volna közölhető“ (Gorgias). Álmodhatom ezt az egész mindenséget; a dolgok velejébe be nem juthatok. Magamból ki nem léphetek. Mindaz, a mi engem a külvilág létéről értesíthetne s annak valóságáról meggyőzhetne, teljesen subjectiv: csakis érzéseim, érzelmeim, képzeleim, fogalmain, gondolataim, eszméim . . . útján tudhatok valamit a külvilágról: s ezek a pszichikai jelenségek mind-mind az én énemhez tartoznak. Hiába: egyéniségem korlátait soha

¹ πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπου, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν (Protagoras).

sem léphetem át. Mikép fejezzem ki szavaimmal a színeket? A ki szavaimat *fülével hallja* mikép értse meg a színeket, a miket csak *szemmel láthatni?* stb., stb.

A görög sophista mondása megczáfolhatatlan. De az emberi törekvést még sem lohasztotta le. Évezredek fejlődéssel büszkélkedhetünk, évezredek átölelő múlt képezi mostani culturánknak alapját; szemünk fényénél jobban féltjük culturánkat: az emberi szellem és munka remekét. És a görög sophista mégis megmosolyog bennünket s fényes culturánkkal szemben büszkén hangoztatja igazát. A kő, bronz, vas, villamosság stb. korszaka mind elmúlik, de az Én igazam igaz megmarad, daczol megváltozott időkkel és megváltozott nemzedékekkel. Igazam igaz marad az idők beteljesedéséig, mindaddig, a míg a megismerő alany el nem tűnik ebből a világból, mindaddig, a míg lesz kinek süssön a nap, a míg hallani fogja valaki az orkán bömbölését . . . , mindaddig, a míg Én élek . . . És mi lesz azután? Mi lesz aztán, ha meghaltam? Azután nem lesz semmi sem, mint a hogy az előtt sem volt semmi sem. Különb is a halál nagyon kevésbé érdekelhet Engem. A hol Én vagyok, ott ninesen halál, s a hol a halál van, ott nem vagyok Én. Mindaddig, a míg Én vagyok, nincs halál s ha eljön a halál, akkor már Én nem létezem. Egy szóval: semmi közünk sincs egymáshoz. Ὁ θάνατος μεδὲν πρὸς ἡμᾶς, mondja Epikuros (Diogenes Laërtius X, 27). Én maradok magamnak. Semmi sem képe ngem kivetkőztetni jó magamból, minden kísérletezés hiába való. Mi is befolyásolhatna Engem, mi hathatna Reám, hiszen Rajtam kívül semmi sincsen. A külvilág a maga vastag realitásával, colossalis égi testeivel, félelmes üstököseivel, háborgó tengereivel, fenyegetőző behemothjaival és irtózatot keltő leviáthánjaival együtt mind-mind elsülyed Én bennem, a megismerő alanyban. Behunyom a szememet — és nincsenek csillagok.

Én vagyok az úr. Én vagyok a világ kezdete és vége. Csak addig létezik ez a világ, a míg Én létezem. Sem Én előtt nem volt semmi sem, sem Én utánam nem lesz semmi sem. De tovább mehetünk, senki sem tartóztathat fel minket: Én vagyok ennek az egész világnak az egyedüli ura. Rajtam kívül nincs ura ennek a világnak. Felettem nem uralkodik senki sem; Én uralkodom mindenek felett. — —

Az embernek önmagára ébredése, a szellemnek maga-maga megismerése forrasztó volt. Forradalmat idézett elő minden téren, a mely szellemi forradalomhoz még az újkor nagy francia forradalma sem hasonlítható. A bálványok porba hullottak. A közelmúlt megkövesedett dogmái összeestek; a gondolkozás eddigi fogalmai alól elesűszott a talaj s a múlt fényes gondolkozásának romjai felett tobzódott az új romboló szellem. Ez az a korszak, a melyet a sophisták, az álbölcsek korának nevezünk. A gondolkozás elvesztette maga alól a szilárd alapot. Minden a legkönnyebben bizonyítható: az állítás is és ennek ellentéte is; azaz: semmi sem bizonyítható. A szellemi téren teljes anarchia uralkodott. A gondolkozás teljes mértékben az örültek háza szomorú lakóinak dialektikájára emlékeztetett. De azért nem szabad azt mondanunk, hogy szellemi sötétség uralkodott; ellenkezőleg: a szellemet elkápráztatta önalkotta csábképeinek vakító fénye. De ez a gondolkozás minden komolyság nélkül való volt. A sok kóbórló, léha alak közül erkölcsileg kimagaslik Sokratesnek egyénisége; vele visszatér a gondolkozás a józan gondolkozás medrébe. Sok tekintetben ő is kóbórló társaihoz hasonló, gyermekei s jó maga fogyatékos öltözetben szaladgálnak, s szegény felesége, a kellemetlen hírnévre vergődött Xantippe asszonyság, csak nagy nehezen tudja összetartani a familiát. Kifakadásai bizonyára jogosultak voltak, mert hát Sokrates *θεωρίας εἵνεκεν* elhanyagolt mindent, kevéssel megelégedett s egész napokat az agorán tereferált. De a Sokrates gondolkozása nem volt kalandos; józan volt. Hitt az erkölcsben, hitte, hogy a tudás, és ezzel együtt az erkölcs sziklaszilárd, hitt az igazságban; hitt a jóban. És az ember megismerheti ezeket a valóban létező dolgokat, a melyek teljesen függetlenek a megismerő alany önkényétől.

Sokratesi básiison épült fel a minden időkre fényt árasztó platonai és aristotelesi philosóphia. Platon isteni idealismusa és Aristoteles mindent átölelő tudása ismét bizalommal töltötték el az emberi elmét. A gondolkozás önbizalma megizmosodott. Megértette a világot; nemcsak a látszatvilágot értette meg az emberi elme; az érzékeinknek megjelenő világ, az a világ, a mely folyton, szünet nélkül keletkezik és elmúlik, de soha

sem létezik, csak látszatvilág; elménk megismerheti a való világot, azt a másik örök világot, az örökön létező ideáknak világát, a mely soha sem keletkezett és soha el nem múlik, a mely kezdet nélkül volt és vég nélkül lesz. Soha többé nem fog ily magasra szárnyalni a gondolkozás. Platon eljutott az istenség zsámolyáig. Ember tovább nem mehet. Bizony, bizony, ha az istenek beszélnének, Platon nyelvén beszélnének.¹ Már Aristotelesnél nagyot hanyatlott ez az ideális gondolkozás; az égből a föld felé közeledett; az örök eszmék átalakultak az anyagot formáló εἶδος-okká, kész prédái lettek a metaphysikai speculatio romboló törekvésének.

Lelkünk visszasírja a platonai philosóphiát; Aristoteles philosóphiájából tudást merít szellemünk.

Ha el is vesztette az ember talán mindörökre azt az uralkodást, a mi őt a sophisták korában megillette a világ dolgai felett, de legalább egyenlő társa lett a külvilágnak, a kosmosnak.² Két világ létezik: a nagy és a kis világ: a makrokosmos és a mikrokosmos. Mind a kettő tele rejtélylyel, mind a kettő örökös kérdésekkel árasztja el a megismerő alanyt. Vajjon melyik vezethető le a másiktól? A naív gondolkozás a világból indult ki, a sophisták az emberből. A mikrokosmosnak a harez a makrokosmosszal betölti az emberi gondolkozás egész történelmét.³ A legújabb korig tart a harez. S nagyon kérdéses, vajjon megoldottuk-e a nagy kérdést; — vajon béke van-e, vagy csak látszólagos fégyverszünet.

*

Tagadhatatlan, hogy rajtam kívül is van valóság. A rajtam kívül levő valósággal békésen is megférhetek. Csak vizs-

¹ Az idealismusnak ez az uralkodása páratlanul áll a világhistóriában. Némileg ugyan összehasonlítható Hegel uralkodásával, csak hogy ez a modern panlogismus igen rövid életű volt: a mester halála után nemsokára teljes csődbe jutott.

² Ezt bizonyítják a görög gondolkozásnak többi többé-kevésbé anthropocentricus rendszerei: Eukleides, kynismus, kyrenaikusok, stoicismus, epikuraeismus.

³ Az ú. n. theocentricus rendszerek, jelen cikkünkben, nem sokat érdekelnek bennünket, s a mennyiben mégis érdekelnének, ezeket is hol a mikrokosmikus, hol a makrokosmikus rendszerekhez sorozhatjuk.

gálnom kell a dolgokat, csak erős hittel kell eltelve lennem Istenemhez, lehetetlen, hogy a világ berendezését céltalannak tartsam. A keresztény felfogás adoptálja az önző római azon elvét, hogy „natura omnes fructus hominum gratia comparavit”. A keresztény tannal mély jelentőséget nyer az a felfogás, hogy az ember a mindenségnek a középpontja. Ez a felfogás mindenkor a közönséges élet kedvencz felfogásai közé tartozott. Homerosnál p. o. maguk az istenek is a harczosok körül csoportosúlnak, mindkét tábornak megvannak a maga istenei, a kik érdeklődnek az apró-cseprő csatározások iránt; segítik a harczosokat, sőt egyik-másik isten meg is sebesül a viadalban (Ares, Aphrodite). De nem ilyen értelemben tekinti a keresztény felfogás az embert a mindenség középpontjának. De olyan értelemben sem, mint azt Protagoras, Gorgias és társai gondolták. Nem mintha az egész mindenség elmerülne a szemlélő alanyba, nem mintha az egész mindenség csak csalóka illusió volna s az ember volna az egyedüli reálitás. A semita faj nem hajlik a speculativ gondolkozásra. A keresztény tanok gyökérszállai pedig a héber optimisticus monotheismusba nyulnak. A világ létezik, a világ dolgai megvannak és valóságoknak ismeretnek el. A szárazföldet és a tengereket növények és állatok lakják. De minden dolognak: élőknek és élettelennek úra az ember. Ő van hivatva uralkodni a tenger halai, az égnek repdeső madarai és a földön csúszó-mászó minden állat fölött. Az egész mindenség az emberért van, Isten legtökéletesebb teremtéséért, a kit saját képére és hasonlatosságára teremtett. „Azután monda az Isten: Teremtsünk embert a mi ábrázatunkra, és a mi hasonlatosságunkra: és uralkodjék a tengernek halain, az égen repdeső madarakon, a barmokon, és mind az egész földön, és a földön csúszó-mászó minden állatokon. Teremté azért Isten embert az ő képére, az Istennek képére teremté azt.” (Mózes: I. könyv, I. rész 26—27.)

A keresztény tanítás mély ethikai és theologiai jelentőséget tulajdonít ennek a felfogásnak. Isten egy szülött fia az *emberiség* megváltásáért szenvedte el a keresztre feszítést. „Ki adta ő magát a mi bűneinkért, hogy kimentene minket e jelenvaló gonosz világból, az Istennek és a mi Atyánknak akaratja

szerint“ (Pál apost. Galat. levele, I. rész 4.). Ez a teleologiai anthropocentricus világfelfogás teljes mértékben theologiai, ennek a világfelfogásnak hű tükre Wolff Keresztély elkésett, hosszadalmas dogmatikus philosophiája.

Az anthropocentricus világfelfogással karöltve jár a geocentricus világnézet. Már a közvetlen, naiv tapasztalat arra tanít minket, hogy a föld áll s az egész égbolt a maga számtalan csillagaival, napjaival és holdjaival s mindazzal, a mi az égen látható, vagy a miket az ember oda képzelt, a föld körül forog, hogy jelezze az embereknek a nappalt és az éjjelt. A világnak középpontját az ember és a föld képezi. A csillagok járásából is az emberek sorsára következtethetni.

Mily boldog hármóniában élhetett ebben a korban az ember. A vallásnak, erkölcsnek, jognak szilárd alapja volt: az embernek hite volt ez a szilárd alap. És mily szívesen hitt az ember! Hisz minden ő érette volt, minden fűszál azért zöldült, hogy az ember boldog legyen. — És mégis: ki merné azt állítani, hogy ennek a kornak az embere boldog volt??!!¹

Mindazonáltal érthető felháborodást keltett Copernicusnak, Galileinek és Keplernek tanítása, a mely tanítás végveszéllyel fenyegette az előbbi kényelmes világfelfogást; nem csoda, hogy ezeket a tanokat a curia csak a XIX-ik században fogadta el, akkor is csak kényszerűségből, mert elavúlt tanait nem tudta már hatalmával sem megvédeni az új igazságok ellen.

A Copernicusi világmagyarázat lehangolólag hatott az emberi kedélyre, csökkentette önbizalmát s Newton „Principiái“ még nagyobb csapást mértek az emberi büszkeségre: a csillagokon túl és az Acheron képzelt helyére rideg mechanikai világrendet és szigorú matematikai törvényszerűséget helyezett az emberi phantasia derűs, megnyugtató képzeleti helyett.

Ennél is nagyobb megaláztatás érte a büszke teremtést Darwin tanításával. Darwin leszállította az embert az önmaga alkotta piedestálról. Theoriája continuitást tanít az ember és

¹ Wolff Keresztély rendszere philosophiai rendszer ugyan, de át van szöve teleologisáló theologióval — és ezért teljes mértékben teleologisáló anthropocentrismus. Mondanom sem kell, hogy felfogása nem geocentricus; ettől megóvta őt az a kor, a melyben élt (18. század első fele).

a zoophyták között. A zoophyták és a homo sapiens között lényegileg semmi különbség sincs. Csupán több évezredes fejlődés esik a kettő közé. Fejlődésben van az egész mindenség s véletlenül mi kerültünk a fejlődés végére. . . .

. . . Mily egyszerű, mily érthető minden! A Kant-Laplace-féle theoria elvezet bennünket a kezdet kezdetéig: az ősködig. Semmi egyéb hypothesisre nem szorulunk: az ősköd teljesen elegendő arra, hogy az égitestek kialakulását, pályájukat, pályafutásaikat megértsük.¹

Az élő szervezet keletkezését még nem tudjuk ugyan megmagyarázni, de bizonyos, hogy itt is csak az első élő anyagra, a protoplasmára van szükségünk. Ha megvan a protoplasma, megértjük az egész mindenséget, megértjük a mindenség nagy fejlődését fel egész az emberig, (a régiek nyelvén) fel egészen a teremtés koronájáig. Ily sikert a régiek elképzelni sem bírtak. A fejlődésben, Aristotelesen és Epikuroson kívül, senki sem hitt; inkább hittek a visszafejlődésben: a tökéletes világot, az aranykort a múltban keresték. Ne örvendjünk a sikernek, ez a siker az emberi méltóságnak porban hurezolását jelenti. . . .

Örök fejlődés, örök evolutió van a nagy mindenségben. Ez a világprocessus. A világprocessusba bele tartozik az ember is és az emberiség élete is. Az egyes embernek s az emberiségnek fejlődése is a világprocessus törvényei szerint történik: fizikai, szellemi és erkölcsi élete és fejlődése teljes mértékben alá van vetve a világtörvénynek. Szellemi alkotásai: vallása, tudománya, művészete, philosophiája, család-, város- és államalapításai, jogrendszere, erkölcsi nézetei stb. stb. mind, mind örök törvény, mindeneket átölelő és kivételt nem tűrő világtörvény parancsszavára keletkeztek és fejlődtek.

A mechanika és a természettudományok mindent megmagyaráznak; oly érthetővé, átlátszóvá teszik az egész mindenséget, mintha csak valami nagy gép volna világunk; ebben a rendszerben nekünk csak valami kisebb csavarnak alárendelt

¹ „Mich dünkt, man könne hier in gewissem Verstande ohne Vermessenheit sagen; *Gebet mir Materie, ich will eine Welt daraus bauen!* das ist, gebet mir Materie, ich will euch zeigen, wie eine Welt daraus entstehen soll“ (Kant: „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels“).

szerepe jut.¹ Kétségbe esünk, hallva a jog és erkölcs felett zúgva bűgő halálharangot. Fáj belenyugodnunk abba a megczáfolhatatlan igazságba, hogy minden örök, érthető, átlátszó, egykor majd matematikailag is formulázható törvények szerint történik, s hogy ezekben az örök törvényekben sehol sem találjuk meg a czél fogalmát. Ész és értelem nélkül, de változhatatlan törvények szerint történik minden a mindenségben. — A Lipcse mellett levő Rosenthalban sétálva, mintha a nagy Leibnizot látnám, a mint itt járkál és azon tételődik, mikép egyeztethető össze a mechanikai világfelfogás a teleologiaival.²

Leibniz nyugtalan lelke megnyugodott a monasok tanában és a praestabilita harmóniában, de az emberi gondolkozás tovább tételődött, tovább, tovább . . . mind a mai napig, — a szomorú Ahasverus módjára.

. . . Miért képezne az ember kivételt? Semmi sem jogosít fel erre a feltevésre. A mindenség örök törvények uralkodása alatt áll. Az egész mindenségben uralkodik a causalitásnak nagy törvénye. Azaz: nincs ok hatás nélkül és nincs hatás ok nélkül. A mindenség élete minden ízében mechanizmus, az ember élete sem képez kivételt az egyetemes mechanizmus alól.

¹ Erre az emberre illik de la Mettrie elnevezése: „l'homme machine“.

² „Als ich die niedere Schule verlassen hatte, fiel ich auf die neueren Philosophen, und ich erinnere mich, dass ich in einem Wäldchen bei Leipzig, das Rosenthal genannt, im Alter von fünfzehn Jahren einsam lustwandelte, um mit mir zu Rathe zu gehen, ob ich die substantiellen Formen beibehalten solle. Der Mechanismus gewann endlich die Oberhand und führte mich der Mathematik zu. Aber als ich die letzten Gründe des Mechanismus und der Bewegungsgesetze suchte, kehrte ich zur Metaphysik und zur Annahme von Entelichien zurück und vom Materiellen zum Formellen, und endlich begriff ich, nachdem ich mehrmals meine Begriffe berichtigt und weitergeführt hatte, dass die Monaden oder einfachen Substanzen die einzigen wirklichen Substanzen sind, und dass die materiellen Dinge nur Erscheinungen sind, aber wohl begründete und miteinander verknüpfte Erscheinungen“ (Leibniz levele Remond de Montmorthoz 1714. évből, idézve Ueberweg-Heinze: „Grundriss der Geschichte der Philosophie“ III, kötetben) Leibniznak idealis rendszere valóban igen alkalmas arra, hogy a mechanizmus harczát az idealizmus ellen megszüntesse. Ez a magyarázata annak, hogy Leibniz óta alig keletkezett filozófiai rendszer, a melyben többé-kevésbbé ne akadnánk leibnizi gondolatokra. Kevés halandó pillantott olyan mélyen be az istenség műhelyébe, mint a harmonia praestabilita filozófusa,

Ezt a felfogást a legconsequensebbül keresztülvitte, a causalitásnak nagy gondolatát egészen végig gondolta a materialismus. Nincs semmi az egész mindenségben, csak anyag. Az anyag egyedüli tulajdonsága a mozgás. Az anyag törvényének van minden alávetve ezen a világon. Az egyetlen tudomány a physika, minden bele esik ebbe az egyetemes disciplinába; a psychológiát is magába temeti a physika. Ismeretes Vogt Károlynak merész mondása: a gondolatok körülbelől oly viszonyban állanak az agyvelőhöz, mint az epe a májhoz vagy a vizelet a vesékhez. („Köhlerglaube und Wissenschaft“.) Az embert és az emberi szellemet a legnagyobb megaláztatás a materialismus uralkodásával érte. „Kraft und Stoff“, ez a két fogalom megfosztotta az embert összes ideáljaitól.¹

Sajátságos ez a világfelfogás: bár consequens a végletekig s az emberi elme mindig bírt bizonyos fogékonysággal a materialismus iránt, önálló felfogássá soha sem emelkedett, minden időben csak opponáló felfogás jelentőségével bírt s uralkodása soha sem volt tartós.

Az emberi szellemnek és emberi méltóságnak megalázása túl élte a materialismust. Úgy mondják, hogy a materialismus ma már „lejárta“ magát, de az uralkodó tan is (positivismus, Herbert Spencer) mostohán bánik az emberi méltósággal: az embernek bele kell illeszkednie a világ processusába: alá van vetve a világ örök törvényeinek. Az ember nem áll kívül a természetben, nem áll a természet fölött. Darwin kijelölte az embernek helyét — az állattanban. A causalitas törvénye az emberi akarást és cselekvést is természeti történésnek tartja s a determinismus fennen hirdeti igazát, megfosztva a büszke teremtést végső hiúságától, mintha ő cselekedeteinek ura volna. . . . Nem, nem: a porszemmel vagy egyenlő: a causalitas rabbillenseit nyögi az ember is csak úgy, mint a porszem.²

¹ Ámbár az anyagot nem tudja megmagyarázni s főfogalmai: anyag, erő, energia teljesen zavaros, egymástól alig elhatárolt fogalmak.

² Nem Istenhez hasonlítottunk, hanem a porszemmel vagyunk egyenlők:

„Den Göttern gleich ich nicht! Zu tief ist es gefühlt;“

„Dem Wurme gleich' ich, der den Staub durchwühlte,“

Szász Béla élete és költészete.

(1840—1898.)

— Második és befejező közlemény. —

Otthonának rajzát a költő „*Egy fővárosi barátomhoz*“ című költeményében adja. Hajléka egyszerű, benne kisszerű és csendes munka folyik, hír és pompa messziről kerülnek, de átok sem éri. A költő békés napjainak könnyű terhét a szeretőt hitves felezi meg és el-elbukó gyügyügő gyermeke az édes ábránd karjaiba ringatja. A költő egyszerű otthona az öröm, boldogság és megelégedés tanyája. Ezt az örömet, boldogságot és megelégedést sugározza vissza „*Idyll*“ című költeménye is:

„Tegnapukat elfeledve,
Holnapunkért nem remegve,
Egyarántos mára válva
Boldogságunk örök álma . . . .
És mint habja a folyónak
Más volt tegnap, más lesz holnap,
De a folyó mindig meglesz:
Boldogságunk mindig egy lesz!“

A költő öröme és boldogsága fokozódik, a mikor az egyszerű lakban egy új butordarab kap helyet. Az új butor a bölcső, mely négy egyszerű kis deszkavégből készült, olesó fenyűből van a fája, de a költő oly áhitattal néz rája, mint a hívő a szent keresztfára. Boldogsága nagy volt, de még nagyobbá lett kis gyermeke bölcsőjében. A boldog házaspár öröme az utolsó versszakban nyer legszebben kifejezést:

— — „Anyja kicsinyét
Nézi vállamra hajolva;
S míg ajkán mosolya csillog,
Pilláján ott ragyog a csillag;
Egy könyecsepp serked alóla . . .“

Ugyanez a hangulat jellemzi „*Midőn*“ című költeményét is. Boldog volt a költő, midőn csak lopva mert kérőn választottjára nézni, boldog, midőn végre bírhatta, midőn az ég ketőjőket háromra pótolá, most látja kicsinyében a végtelenség első láncszemét, most érzi:

— — — „mosolyog az Isten
S rajtunk legelteti boldog szemét.“

Vagy mennyi közvetlenség és báj jellemzi a „*Feleségemnek*“ című költeményét. A költő öröme és boldogsága nyer újólag kifejezést. Ábrándjai, a reményből szőtt szivárvány, tündérszínekben, ragyogóan áll előtte. Gyermekeinek mosolygó arcai glóriát körítenek anyjuk homlokára, kit minden év ifjabbá tesz, mint a rózsát a sok fésző bimbó teszi szebbé. Eddigi érzelmeit csak futó lángnak nevezi:

„De mióta sok bimbója
Bokrot hajt körötte:
Meg van nyitva üdvöm titka — —
Szép vagy, szép örökre!

Kedves képet rajzol a költő a „*Vén házások*“ című költeményében, melyet esküvőjének hetedik évfordulója alkalmával írt. A boldog apa maga köré gyűjti egész hadseregét, rendbe állítja, ő maga pedig, mint rokkant, az utócsapatot képviseli. A sereg az ajtó felé tart. A kis lány és bátyja nem érik fel még a kilincset sem, míg végre nénjök kinyitja az ajtót, mindnyájan édes anyjuk felé sietnek. A legnagyobbik összeszedi magát, büszke arcczal lép elő, hogy ő már ismeri a nagy a-t, de produkeziójába szerencsésen belesül. Csókkal, öleléssel borítják el édes anyjukat — —

„S az ujjongás, mint méhzsongás,
Szobát, szivet úgy betölt;
Könny s mosoly a szembe s ajkon,
Egybe foly az ég és föld . . .“

Szász Bélának kétségkívül legsikerültebb alkotása „*A cipőcskék*“ című költeménye. Egész terjedelmében közlöm:

1. Istenem! mi vártan-várva Lestük egykor az időt, A midőn piczink lábára Húzzuk az első czipőt. 2. Rózsaszínű lába, térde Tántorogva tapogott, S hogy „bábó“-ját meg ne sértse: Rózsaszín czipőt kapott. 3. Apja s anyja szembeállva, Körbefogta két kezét S közben: a kicsinyke szája: Csóktól, csókhoz érkezék. 4. S még vezetve, lépegetve, Majd futosva mind tovább, Hahotázó vidor kedve Hogy betölté a szobát!	5. Aztán jött a többi sorba', Mint tavasszal gólya jó; Rózsabimbók egy bokorba', S mindenikkel a czipő. 6. Elejénte kettő-három Csak kapott még pirosat, De bizony, túl egy határon, Már senki sem válogat. 7. S most, hogy reggel hosszú sorba' Áll a hat czipőcske pár: Mind kopottas, feslett, csorba S egy se' rózsaszínű már. 8. Most már áldom sorsomat, ha Feketére kitelik — S hát még, hogy ha, gólya-adta! Megjő majd a hetedik . . .“

A családi világ tiszta egét nem egyszer borítják be a fájdalom, a bánat borús fellegei. A költő sóhajtván ébred, reményt nem talál, s remegve várja az éj másik felét, egyik kedves gyermeke — Irénke — fekszik betegen. Némán számlálja halk lélekzetét, a szerető apa szíve minden kicsiny neszre megremeg. Az árnyak nőnek, reménye egyre fogy, majd elszunyad a virrasztó anya:

„Megesalni most lehet:
S a kínos bűnnek
Patakja megered . . .“

Bár az öröm közé a fájdalom ürmeseppjei vegyülnek, bár a legsúlyosabb csapások érik a szerető apát, még sem veti magát a kétségbeesés karjai közé. Tud még reményleni, bízni, hogy minden jóra fordul. Bízik abban, ki mindenekről gondoskodik. Pessimistává soha sem lesz. Megtartja a filozófus komoly, higgadt nyugodtságát. Szeretete, melylyel családját átölelé, legyőz minden nehézséget. Különösen szereti a gyermekeket, mert hiszen csak a gyermek-szív szerethet igazán, tisztán és önzetlenül. *Longfellow* éppen úgy szereti a gyermekeket, mint költőnk. E tekintetben érdekes összevetni *Longfellow* „*Children*“ című költeményét Szász Bélának „*A gyermek*“ című költemé-

nyével. Longfellow örömmel gyűjti maga köré a gyermekeket, mert ők tárnak ablakot a keletnek, melyen besüt a nap, a gondolat, hol dalló fecske, s hajnalfény a patak. Gyermekek nélkül mivé lenne nekünk ez a világ? kérdi a költő; előttünk ijesztő sötétség, mögöttünk pusztaság. Mit is ér minden bölcseségünk, s miért íránk könyveket, ha a gyermek ajk egy csókja érint, s szemeik ránk nevetnek?

„For ye are living poems,
And all the rest are dead“ —

Ti élő költemények vagytok,
A többi holt beszéd.“ —

Szász Béla költeménye is ezt az eszmét fejezi ki. Édes tehernek nevezi ezt a piczi jószágot, melyben semmi mocsok, minden csupa jószág benne, érintése gyógyít, nézése megnyit;

„Ha köves úton tántorogni kezdesz,
Ha kínos kétely férkőzik szivedhez,
Ha hited, bizalmad a mában veszendő;
Tekints a gyermekre, övé a jövődő!
Ha sötét éj földi élted zordon sorsát;
Melletted a gyermek, egy darab menyország...
Szived, ha mérgezi a gonosz indulat:
Tekints reá, ő még angyalokkal mulat...“

Kimélve érintsük, gondozzuk, ápoljuk, védjük a gyermeket, mert megfizet érte mosolyával, gömbölyű karja ölelésével, megfizet biboros ajka csókban csorgó méze, megtanít tisztán érezni, megtanít folytatni az utat, a hol ő most kezdi és megtanít önzetlenül szeretni. A gyermek az egyetlen napsugár, mely a sötét élet árnyékos völgyébe vigasztalásunkra tévedt, mely reménnyel kecsegteti a szegény embert.

A hazafias érzelmek, melyek már hosszú századok óta a lyrai költészetnek kiapadhatatlan forrását teszik, Szász Béla költészetében is helyet találnak. A nemzeti létért, függetlenségért vívott nehéz küzdelmek mindig mélyen érintették a költők lelkét, a kiknek lantján egy-egy költeményben sokszor az egész nemzet fájdalommal zendül meg. A XIX. század első tizedeiben, midőn az önkényes uralom járma alatt nyögtünk, midőn a nemzet életerejét a tétlenség és közönyösség tette tönkre, a költők a mult nagyság és fényes dicsőség lelkesítő képeit állították a nemzet elé, hogy lelkébe vigasztalást, kétségbeesett

szívébe lelkesedést öntsének. De nemsokára megváltoznak a viszonyok. Széchenyi István gr. föllépésével, megindul a haladás minden téren. A varázsige elhangzott a nagy férfi ajakán s a nemzet ezreiben új remény kel életre. Midőn pedig a nemzet függetlenségi harcza, melyhez annyi kecsegtető reményt fűztek a haza jobbjai, gyászos véget ért, s midőn kételkedni kezdtek a nemzet prófétája szavainak igazságában, elhallgatott a költészet is, vagy ha megszólalt, elburkoltan, allegorikus formába öltöztetve lehetett tolmácsolója a nemzet vágyainak, érzelmeinek. A nemzet sorsa jobbra fordult. A magyarok is:ene nem hagyta el nemzetét. A szabad szó ismét megnyerte megillető jogait. Szász Béla nem írt sok hazafias költeményt. Ezek mind akkor keletkeztek, midőn a nemzet körülményei kedvezőbbekké váltak. Hiven szereti hazáját. „*A kivándorlókhöz*“ című költeményében a hűtlen honfiakat korholja, kik oly könnyen, minden búcsú nélkül, hagyják el azt a földet, melynek minden göröngyét az ősök vére áztatá. Kétkedőleg kérdezi, vajjon létezik-e számukra más hely a hazán kívül, hol bölesőjük ringott; fölszólítja őket, hogy álljanak meg legalább egy pillanatra, búcsuzzanak el legalább a beroskadt földéltől, mely alatt oly édes volt a pihenés; vagy menjenek a temetőbe, hol talán egy mohos sír, egy pár piczi fejfácska, vár még az utolsó könyekre. Majd így szól hozzájuk:

„Csak vessétek meg az anya emlejét,
Mint a gazdát a hűtlen, rosz cseléd,
Csak menjetek! Szél fujja be nyomotok' — —
— Édes anyám! kebleden maradok! —“

A *gróf Mikó Imre* emlékére írt ódában a jó hazafiakat dicsőíti, kik minden erejükkel és minden törekvésükkel hazájuknak áldoznak. Majd nemzeti történelmünk sötét képei vonulnak el a költő szemei előtt. Elősorolja mindazokat a bajokat, vesztelyeket, a melyeknek oka maga a nemzet volt, a nemzet partoskodó rossz szelleme, a gyűlölség, irigység. A szegény haza mély sebeit tárja föl előtte.

— — — „oh ez árva hazára
Kétségbeesés hány éje borult —
De hányszor nyílt meg börtöne zára,
S diadal-szekéren örökébe vonult.

És harsona zenge rivalva,
 Lobogóit lengette a lég,
 Dicsünnepen dalmoka dalla!
 — *Vajh! lesz e több ünnepe még?*

Szász Béla hazafias költeményeivel foglalkozva, megemlékezünk politikai költeményeiről és satiráiról is. — Szász Béla szívvel-lélekkel a haza bölcsének, *Deák Ferencznek*, hiva. Midőn költőnk Kolozsvárra jött, az erdélyrészi Deák-párt lapját („*Kelet*“) szerkesztette, s mint lapszerkesztő élénk figyelemmel kísérte a politikai eseményeket, különösen pedig pártjának mindennemű mozgalmait. Ez időtől kezdve (1870.) írja politikai költeményeit, a melyekben hevesen küzd politikai elveiért és meggyőződéséért. Deák Ferencz emlékének áldoz „*A szobor*“ című költeményében, melyet Deák halálának évfordulójára írt. Deákot, mint Széchenyi nagy művének folytatóját dicsőíti. Satirikus költeményei közül a „*Bábel-tornyok*“ című érdemel különös említést. Benne a társadalom ferdeségeit, visszásságait ostorozza. Végig kíséri az emberiség történetét és kérlelhetetlen szigorral, sokszor kiméletlenül, majd maró gúnynyal, mely nem egyszer sarcasmussá válik, ostorozza az emberek fonák tetteit, félszégeit, vagy a gyarló ember titáni harcát, melylyel a mindenség és Isten ellen készül, melylyel a véges ember a végtelent akarja legyőzni, hogy ura és parancsolója lehessen. Erő és mélység tekintetében Szász Béla legjobb e nemű költeményei közé tartozik. Nem kevesebb elismeréssel kell adózunk „*A szabadelvűek*“ című satirájáról, melylyel 1869. decz. 29-én a *Kisfaludy Társaságban* foglalta el székét. A költemény „*Egy úr*“ és a „*poeta*“ párbeszéde. Az úr panaszkodik, hogy a skribler éhenkorászok előtt már semmi szent sincs e széles világon. Eszmét, hírt, dicsőséget, rangot, tekintélyt, pártot, feleketet sem kimélnék meg. Még maga a „Szabadság“ is satira tárgyává lesz. Az úr kifakadására válaszol a poeta. Elmondja, hogy ő is a szabadság szent oltárán áldozott. Templomot épített keblében a szabadság számára, hogy beleállítsa dicső képét, de a kép, melyet a való nyújt, bár sírni készlet, mégis kaczagtató. Mert a magyar éppen úgy tesz, mint az indus, a ki színes üveggyöngyért adja oda csengő színaranyát:

„Fapénz bolondnak, neked is nagy szó
Elámít téged is minden, ki nagyzó.“

A szabadelvű követjelölt, az elvű negyvennyolczas, ki az egyenlőséget hirdeti, fõszóval méltóságos úrnak czímezteti magát. Megesküszik a választás előtt, hogy a mandátumot a nép köz javára fogadja el, de a választás után:

„Kerületet, közjót nyugodtan otthágy,
Valami zsíros Zahlungsbogenér',
S az „oh nép“-nek köszönni rá nem ér.“

Kifakad a külsőségek ellen és keserű gúnynyal ostorozza az arisztokraták eljárását, kik karöltve járnak a „*pauvre homme*“-al és tegezésre hívják fel õket, mert választópolgárok:

„S önzõ bitangra, oh! hányszor kenéd
Jó magyarom, a hon-mentõ nevét;
S hányszor „nagy hazafi“ mellét verdesõ
Most láttunk a demokrata körökben
Kiket ékített, anno ötven
Pofon csapott kalap és gyíklesõ.“

Majd pedig a közigazgatásban napról-napra előforduló visszaéléseket ostorozza, azután kikel *Róma* ellen — ekkor hirdették ki a pápai csalhatatlanság dogmáját. Dicsõíti *Luther*, *Zwingli*, *Socinianus*, *Kalvin* emlékét, a kik a lelkiismeret szabadságáért küzdöttek; áldást mond *Bocskai*, *Rákóczy*, *Bethlen* emlékére, a kik nem maguknak építettek várat. Azután gúnynyal veti oda:

„Csak szép a szabadelvűség, hiában!
Kivált, mert hozzá ily kevés elég:
Soh'sem kell többet megtenned — felét!
Csak fölfelé a' légy, nagyobbbal szembe'
Elismeri, meglásd, ország-világ is,
Hogy te vágy a legnagyobb liberális!“

Az úr félbeszakítja a poeta beszédét és beismeri, hogy csakugyan hiába keresünk szabadságot, akármennyi dalt, könyvet, szót és vért áldoztak érte, mind hasztalan volt. A poeta ezek után megnyugtató hangon szólal meg és bizik a nemzet jövőjében; ha eddig nem is volt szabadsága, lesz a jövőben.

— „látom, érzem, eszköszöm Hadúrra:
 Hogy a *magyar* egyszer fölélve újra,
 Hitvány szolgája — bizom nemzetemhez! —
 Ha *másnak* nem, — bizony *magának* sem lesz!”

Szász Béla e satirája a maga kora politikai és társadalmi fölfogásának hű képe.

Ujabb költőink közül többen fejtegetik a lét kérdéseit és szívesen foglalkoznak a lelki állapotok rajzával. Szász Béla is szívesen időz e kérdéseknél. Midőn ő a lét kérdéseivel foglalkozik, az általános *emberi*-nek álláspontjára helyezkedik. Szeret bölcselkedni. Sohasem itél elhamarkodva. Általában a szigorú és józan logika vezérlik. Végletekbe nem téved. Éles szeme rögtön észreveszi a hibákat és félszégeket, melyeket kegyetlenül ostoroz. Éppen oly jól ismeri az emberiség történeti fejlődését, mint a milyen otthonos a pszichológiában. Jól ismeri az emberi lelket, mely szerinte — mint azt „*Tout comprendre, c'est tout pardonner!*“ czímű költeményében fejtegeti — az égi művész kristály-kelyhe, melynek metszése szép arányba hajlik, nektárja méz, melynek öblén a por zamattá válik, minden csöp-pében édes láng szunyad, melynek nemes tett és érzés a neve —

„De, ah! böléndek rút leve,
 Egy csöpp elég, úgy összerántja,
 S bűzös savóvá lesz nektárja,
 Sepreje forr, tajtékja mérges . . .
 Vagy ah! a sors kegyetlen, érdes
 Csapása sújt a szép kehelyre
 S darabja szertesztét heverve
 Torzan szegi meg a sugárt,
 A folyadék, mit öble zárt,
 Széjjel zivárg emésztve, marva
 A zöldje-fosztott bús avarra
 S ki gondtalan e helyre lép:
 Fölmetszi lábát a cserép . . .

A létező világrend ellen sohasem fakad ki, megnyugszik a teremtő bölcs intézkedéseiben; a filozofus mellett a vallás tanításaiban megnyugvó hívő nyilatkozik meg bölcselő költeményeiben.

Hogy milyen ügyesen tudja Szász Béla a lelki állapotok

különféle fejlődési fokait festeni, bizonyítja „*A harmincz pénz*“ című költeménye, a melyben az áruló Judásnak lelkiismeret furdalását rajzolja. Vagy olvassuk „*Az elkárhozott dalai*“-t, a melyben a testvérebe szerelmes ifjú lelkiállapotát és ez állapotnak folytonos fejlődési fokozatait festi művészién. Itt említjük meg „*A rab dala*“ című kiválóan sikerült helyzet dalát.

Szász Béla költészetének teljes képét akarván nyújtani, meg kell emlékeznünk röviden regéiről, mondáiról továbbá „*A rom költészetből*“ című angol, orosz, spanyol és magyar cigány dalokról és románczokról.

„*Jó István hajója*“ című költeményében a *Tisza tündéré*-ről szóló szép népreget dolgozta fel költőnk. Az öcsödi révészekhez kopogtat be szegény koldus asszony alakjában a Tisza-tündére, hogy vigyék a réven át. A révészek nem hallgatnak kérő szavára, nem akarják Istent kísérteni, mert borzasztó vihar dühöng. Végre Jó István megkönyörül a szegény asszonyon; imádkozva fogja kezébe az evezőt és a koldusasszonyt szerencsésen átviszi a réven. Ekkor a koldus asszony átváltozik a Tisza-tündérévé s megjutalmazza Jó Istvánt, kinek a hajója még a gazda halála után is a legnagyobb zivatarban is biztosan szállítja az utasokat.

A „*Szegény ifjú asszony*“-ról szóló regéjében megható történetet beszél el. A szegény ifjú asszonyt férje a szegénységből emelte magához. A jólétbe azonban csakhamar belevegyültek a keserűség ürömcsojpei. A férj mogorva, durva ember, ki feleségének szüleit csak durvasággal illeti, még azt sem engedi még nekik, hogy kastélyába jőjjenek. Egy alkalommal a szegény ifjú asszonyt édes anyja meglátogatja. A férj nincsen otthon — dőzsöl. A beteges és törődött édes anyát a leány hazakiséri. E közben hazatér a részeges férj. Felesége remeg férje haragjától s gyermekének sírjára borulva imádkozik. Ekkor megjelenik egy tündér:

„Odalép a sírhoz, arcod' megsímítja
S barlangjába tűnve, szíved megvidítja:
Int, hogy menj a házba, nincs a mi aggaszszon,
Hisz' te otthon voltál, szegény ifjú asszony“.

„*A rom költészetéből*“ című ciklusában cigány dalokat

és románczokat közöl. Az első részben angol cigány dalokat *Tennyson, Tuckey Janka, Leland K. G. és Borrow után*. A második és harmadik részben orosz és spanyol cigány dalokat *Borrow után*. Végre az utolsó részben magyar cigány dalokat és románczokat *Müller, Meltz* és legnagyobb részben *Wislocki* gyűjteményéből. Ezek az átdolgozások és fordítások a költőnek kiváló forma érzékéről és fordítói ügyességéről tesznek meglepő bizonyosságot.

Szász Béla, különösen a reflexiv elemet illetőleg, Longfellow hatása alatt áll. Tagadhatatlan e körülmény, ha figyelemmel és gonddal hasonlítjuk össze a két költő műveit. De mindamellett Szász Béla nem szolgai utánzó. Néhol meglepő a hasonlóság egy-egy gondolatban, képben, vagy fordulatban. Egészben véve azonban Szász Béla eredeti költő. Erős egyénisége, magába olvasztja, a mit Longfellowtól kölcsön vesz. Seholy sem akadunk idegenre. Minden, a mit Szász Béla ad, édes szülöttjének tűnik föl. A két költő összehasonlításában csak néhány fővonásra szorítkozom. Szász Béláról éppen úgy elmondhatjuk, mint Longfellowról, hogy költeményei gyöngéd szívre, nemes és emelkedett lélekre, vallásos kedélyre, tiszta és világos gondolkodásra, élénk, de finom képzelemre mutatnak s inkább meghatnak, mint elragadnak, inkább fölemelnek, mint megráznak. S ha elmondhatjuk Longfellowról, hogy műveiben benne van az angol családapa, a vallásos érzésű ember, a világrend ellen nem zugoló, sőt abban megnyugvó filozófus, az emberiség magasabb érdekeiért hevülő emberbarát, az európai műveltség összes anyagát felölelni kész és fogékony szellem: úgy elmondhatjuk Szász Béláról, hogy műveiben él a magyar családapa, a vallásos érzésű ember, ki megnyugszik az isteni gondviselés bölcs rendelkezéseiben, ki nem csupán a magyar haza jóléteért küzd, hanem az egész emberiség érdekeit szíven hordja, ki a művelődés összes eszközeit nemcsak a maga, hanem polgártársai javára is fölhasználja. Ugy Longfellow, mint Szász Béla inkább a lágyság, mint az erő, inkább a béke, mint a harc költője. Vagy nyissuk föl akárhol a két költő verskötetét, azt tapasztaljuk, hogy az egyetemességre törő szárnyalás sohasem történik a határozott egyediség és a reális valóság rová-

sára, a reflexiv elem pedig mindenkor átszűrődik, átfonódik a tartalomba. S ha Longfellow — mint Szász Béla akadémiai székfoglalójában írja — a reális természeti és emberi élet bármelyik mozzanatából véve is kiindulását, minden műalkotását ama fenkölt vllágnézet alkotó elemévé tudja tenni, a mely az élet és érzelem minden rejtélyét és ellenmondását az isteni szeretet egységébe és egyetemességébe foglalja össze és oldja föl: ahhoz a reflexio ama mélysége, a hit amaz ereje, a szeretet ama heve s a képzelem ama szárnyalása kívántatik, a milyennek erről az oldalról, a reflexio és vallás erkölcsi világnézet elemeit ily mértékben magában foglaló költészet újkori fölkejtjei közül, Longfellow-n kívül, talán senki sem rendelkezik: fálálunk különbséget a két költő költészete között. Szász Béla nem törekszik annyira az egyetemességre, az általános-ságra, mint az amerikai angol irodalom jelese.

Eddig Szász Béla költészetének fogyatkozásairól nem szólottunk. Vannak fogyatékoságai. Csekélyebb jelentőségűek. Kisebb szépség hibák, melyekkel rövidebben végezhetünk.

Csak elvétve akadunk ilyes kifejezésekre: „az elhagyatottság vampyr szárnya“, vagy: „a daltelt sphaerák üressége súlyos“; vagy: „s mely mézillatba, vigan döngve szállott az a sok méhe hol?“ Kifogást emelhetünk, hogy bizonyos szókat különösen szeret használni és gyakran ismételi. Így pl. a „lankás“ szó a legtöbb költeményében előfordul; vagy a „pázsit“, „holdsugár“, „szellő“ különféle jelzőkkel, mint enyhe, lágy, meleg, balzsamos, illatos stb. Legtöbbször azonban a rímek ellen vét. Sokszor használja helyette az assonánczot, de nem mindig szerencsésen; így pl.: átsusog-napot, innen-vitte, lábat-lóbalnak, nézett-széles, arczarajta, volna-volna, sírva-villa, lány-álmodám, haragszol-csókból, csillag-vignap stb. igen gyakran fordulnak elő. A szenvedő alak használata ilyformában is gyakori: meglesz halva, megvan esalva, rakva van stb. Majd oly szókat használ, melyek nem valók a költészetbe pl.: a klanétás pofája, strimfli, mándli stb. Egészen más elbírálás alá estek pl. „A *szabadelvűek*“ című satirájában használt ilyféle szók: Zahlungsbogen, fraternizál, kridáz, kóczifor, melyeket a jellemzetesség kedvéért használ a költő.

IV.

Szász Béla nemcsak, mint eredeti költő, hanem mint műfordító is kiváló helyet foglal el irodalomunkban. Mint műfordító figyelmet érdemel azért, mert rendelkezik mindazokkal a kellékekkel, a melyek a legkiválóbb műfordítók sajátjai. Jeles technikája, a forma tisztasága, a nyelv ügyes kezelése, zamatos magyarság műfordítóink sorában elsőrangú helyet biztosítanak számára. Kisebb fordításai *Uhlandtól* (2 drb). *Kerner Justinustól* (1 drb). *Heinetől* (2 drb). *Sallet Friggyestől* (2 drb). *Franki Lajostól* (1 drb). *Traegertől* (2 drb). *Burns R.-től* (1 drb). *Milnes E.-től* (1 drb). *Goethetől* (4 drb). *Poe Edgartól* (2 drb). *Hood Tamástól* (2 drb.) sikerült műfordításaink közé számíthatók.

Mint műfordítónak kiváló érdeme, hogy az újabb amerikai angol irodalom egyik legjelesebb költőjének, *Henry Wadsworth Longfellow* költeményeinek javát ültette át hazai nyelvünkre.

Helyén valónak tartom, ha néhány szóval megemlékezem Longfellowról „az angol szavu költők között, korában (Tennyson sem véve ki) legnépszerűbbéről. (The Atheneum, 1882. I. 412.) Longfellow 1807-ben (febr. 27) született. Bölcsészeti és jogi tanulmányait a brunswicki egyetemen végezte. Alig húsz éves korában meghívást kapott a brunswicki Bawdoin College-be, a modern nyelvek tanszékére. Állását azonban csak két év mulva foglalta el, miután beutazta Angliát, Francia-, Spanyol-, Olasz-, Németországot és Dán-, Svéd-, Norvéghont. 1835-ben a cambridgei Haward-Collegere hivatott az egyetemes irodalmi tanszékre, mely működésében 1854-ig maradt. Ekkor visszavonul és teljesen a költészetnek él. Költeményei, melyek eleinte kisebb gyűjteményekben, mint az „*Éj hangjai*“ (Voices of the Night) jelentek meg, mély hatást keltettek. „*Dalok a tengerparton*“ (By the Seaside), „*Tűzhely mellett.*“ (By the Fireside), „*Vándor madarak*“ (Birds of Passage) „*Vegyesek*“ (Miscellaneous): nem vezetnek ismeretlen világba, de légkörét meg nem unjuk. A természet és családi élet szépségeit és ennek mélyen fekvő örömeit festik. Hatást sohasem keres külső leírásokban, hanem a kedély megható rajzaiban. Legszebb költeményei e nemben

a „*Lejárt nap*“ (ford. Szász, Dömötör, Lévay); „*A lábas óra*“ (ford. Szász), „*A gyermekek*“ (ford. Szász, Lévay), „*Esős nap*“ (ford. Szász, Ács Zsigmond), „*Excelsior*“ (négy féle ford.) — A mint a felhozott példákból látható, Longfellow-nak elég magyar fordítója akadt, sőt nem is említettük valemennyit, mert kívülök többet-kevesebbet fordítottak: *Czakó Imre*, *Greguss Gy.*, *Szász K.*, *Tolnay L.*, *Thaly K.*, *Balogh F.*, *Lőrinczi (Lehr) Zs.*, *Hege-düs István* és a kiket előbb kellett volna említenem, *Jánosi Gusztáv*, ki az „*Arany Legenda*“ sikerült fordításával gazdagította irodalmunkat és *Bernátsky Ferencz*, ki a „*Hiawatha*“-t fordította igen ügyesen. Longfellownak legtöbb költeményét Szász Béla fordította. Világhírűvé vált lyrai költeményeit majdnem kivétel nélkül, a didaxis körébe vágók közül a legkiválóbbakat, az elbeszélő fajtájuk közül néhány jellemzetest, többet sonettjei közül, két nagyobb drámai költeményt és néhány ifjúkori költeményt, melyek Longfellow későbbi gyűjteményébe nem vett föl. Szász Béla valóban dicséretes munkát végzett. Ő az első, ki nálunk Longfellow költészetéről lehetőleg teljes képet akar adni, mert a főntebb említett fordítók csak egyes darabokat ültettek át. Irodalmunk e hézagát akarta fordításaival betölteni, mint maga mondja: „s ha vállalkozásom bármily félelesen ütne is ki, a vállalkozás maga is fölkelthette lesz az avatottabbak ösztönét a helyreigazításra, pótlásra, kiegészítésre, hogy a világirodalom többi nagy alakjai sorában Longfellow se legyen nálunk félig ismert, idegen, kiről csak annyit tudjunk, mint a távol templom harangjáról ama hangtöredékek után, melyeket a szeszélyes szél meg-megszakítva hozzánk kalauzolt. Hadd leljen az ő sajátosan vonzó, kiválóan szeretetre méltó, igazán patriarchalis alakja az általános műveltség, az egészhez mérve oly csekély, de nekünk mindenünket tevő e szellem csarnokában is hajlékot és otthont; hadd forrjon e kapocs által is összébb a magyar ismeret az emberiség szellemközösségével, melynek, hogy mindinkább számottevő tényezőjévé válhattunk, éppen annak köszönhető, hogy a mi nemzeti geniusunk, minden ős eredetisége mellett is, nem az elzárkózásnak, hanem a tárt nyíltságnak elfogadó szelleme, mely a magasabb eszmék csiráit készen fogadva s saját természetének formájára idomítja át és

fejleszti.“ Azt gondolom, e szavakhoz nem kell magyarázat. Lefordította e költeményeket azért, mert elismerte az angol mondás igazságát: knowledge is power! Azt tartom, hogy Szász Béla aggodalma, hogy fordítása nem sikerült egészen — alaptalan. A mennyire módomban állott, olvastam a többi fordítást is. E fordítások különféle lapokban (Budapesti Szemle, Fővárosi Lapok, Vasárnapi Ujság, Ország-Világ stb.) jelentek meg elszórtan. Utánjárásom eredménye: Szász Béla Longfellow leghívatottabb fordítója. Fordításai közül nem egy épen úgy gyönyörködtet, mintha csak az eredetit olvasnók. Olvassuk csak Longfellow hattýú-dalát „*A san Blas-i harangok*“-at, melyet halála előtt tíz nappal, 1882. márczius 15-én írt, Szász Béla fordításában. Vagy olvassuk Longfellow „*Az éj szavaihoz*“ írt „*Előhangját*“, mely a nagy angol író költői programbeszéde, Szász Béla fordításában, vagy a „*Zsoltárt az életről*“, az „*Angyalok nyomai*“-t, a „*Rabszolga álmá*“-t, „*A régi óra a lépcsőn*“-t, a reflexiv költészet eme gyöngyét, melyben a mulandóságról, az eltűnt ifjúságról és boldogságról elmélkedik a költő, a melyre őt az óra egyhangú ketyegése figyelmezteti:

„Forever — never!
Never — forever!“

„Mindörökké — soha többé!
Soha többé — mindörökké!“

vagy „*A gyermekek*“ címűt, „*A gyermekek órájá*“-t, „*Szt.-Ferencz prédikációjá*“-t, „*A karos székemen*“ címűt — és meggyőződünk állításunk igazságáról. Különösen elmondhatjuk ezt az „*Excelsior*“ fordításáról, melyet Szász Béla fordításán kívül, még három fordításban ismerünk.

Mennyi szerető gondol, lelkiismeretességgel készültek e fordítások. Hányszor vette elő a költő kézíratait, hányszor olvasta újból és újból, hányszor javítgatott azokon. E sorok írója több alkalommal volt szerencés tanuja Szász Béla lelkiismeretes munkájának. Most már nyomtatásban is megjelentek e fordítások. A *Kisfaludy-Társaság* a költő halála után adta ki azokat egy kötetben. Most végre birjuk anyanyelvünkön annak a költőnek a műveit, „ki mély és nemes gondolkodásával, — — — megható kedélyével, szelleme gazdag sokoldalúságával, érzelmei emelkedettségével s művészi finom érzékével nem a különleges

nemzeti izléshez vagy hangulathoz, hanem az összes emberiséghez s minden gondolkodó észhez és érző szívhez szól s olvasóit, ha ritkábban is ragadja el és ejti bámulatba, de meghatja mindig s örökké vonzza és sohasem taszítja el". (Vasárnapi Ujság, 1882. 15. Longfellow.)

*

Szász Béla hivatott költői lélek. Költeményei nem ephemer jelentőségűek. Verseit minden jóízű olvasó igazi gyönyörűséggel élvezheti. Az a nemes és megnyugtató hang, a melylyel az élet visszásságairól szól, a ritka jóleső melegség, a tréfás játsziság, a melylyel az élet apró örömeit zengi, a költeményekben nyilvánvaló külső és belső harmonia kortársai között elsőrangú helyet biztosítanak számára. A ki szívét és elméjét kellemesen akarja szórakoztatni, olvassa Szász Béla költeményeit.

Ezekben akartam ismertetni Szász Béla életét és költészetét. Tollamat a kegyelet és tanítványi hála vezette. Nem bocsátkoztam költészetének rideg bonczolgatásába. A hálás tanítvány a mester emlékének akart áldozni! *Lessing* szavaival rekesztem be ismertetésemet. Ő mondá valamennyi költőtársa nevében: „*Ne emeljetek bennünket oly magasra, de annál gyakrabban olvassátok munkáinkat*“.

DR. PERÉNYI JÓZSEF.

Báró Wesselényi Miklós és munkái.

(Negyedik közlemény.)

Míg a *Balítéleteket* inkább társadalmi, addig a *Szózatot* politikai műnek tekinthetjük.

A *Szózat A magyar és Szláv Nemzetség Ügyében* című munkája (372 l.) nyomtatásának körülményei is kétségesek. A cím-lap alján ez áll: Lipcsében Wigand Ottónál, 1843. De az utolsó lap szerint: Nyomatott Hálában, Hynemann Eduárd betűivel.

A munkát intő szó nyitja meg „a hont s nemzetiséget fenyegető veszélyről.”

A gräfenbergi száműzött, a polgári halott lelki és testi csapások közt is felemeli tekintetét, hogy a jövőbe nézzen. Aggódik Nyugot-Európa jövődjén, a keleti ügyek, az osztrák birodalom fölött lebegő felhők miatt.

Rettegve tekint Magyarországra, a hol „előbb-utóbb nagy világcsaták és népmozgalmak közt fogják eldönteni a civilizáció sorsát.” Lesújtja „annak kinteljes érzete, hogy a közelgő veszély elhárítására mit sem tehet, „lelki s testi csapások s akadályok által“ kivette tevékenységének köréből, elzárva a cselekvéstől, száműzve, a ki már nem élő tag, csak kép, mely hajdan díszes helyeken állt; de ma már a feledékenység pora kezdi belepni s halványítja fényét, színét. Csak keveseknél maradt meg a régi helyén. „Hogy ez így van, természetes; — mondja búsan — halandók sorsa: élünk, hogy felejtünk, s felejtessünk.”

Itt következik híres, gyakran idézett hasonlata a brandenburgi fehér nőről szárnyaló népmonda ős képeiről, melyek megszólaltak, midőn balsors fenyegette szeretett családjukat. Neki is meg kell szólalnia, mert a fenyegető veszély a sarkunkban van. Sírja mélyéből emelkedő szavával kívánná felrázni a polgári halott a gond- s aggodalom nélkülieket. Már a pörében való utolsó védő iratában fejtegette, hogy korántsem onnan

fenyegeti a hazát veszély, a honnan sokan gondolják; ő és mások a honnak s fejedelemnek buzgó hívei, azért helyesebben cselekszik a kormány, ha nem az árnyékok ellen harszol, hanem egész figyelmét az északi hatalom felé irányítja vala.

Könyve hét részből áll, a melyekben részletesen föltárja a veszély eredetét, hangsúlyozza annak megérését, ismerteti anyagát, Oroszország politikáját, rámutat Európa jövő képeire, teendőire, a különösen hazánkat fenyegető veszélyre s teendőinkre.

1. *A fenyegető veszélyről s annak eredetéről* szólván kifejti, hogy a baj eredete egykorú hazánkkal; a hódítók nem tartották szükségesnek a meggyőzött ellenséget barátta, rokonná tenni, nemcsak a meghódított népeket, de vér- s nyelv-rokonaink egy részét is kirekesztettük az alkotmány sáncaiból, holott az elnyomás ellenségeskedést szül, csak gyöngíti a nemzet erejét.

Nemzetünk már magában sem nagy s mondhatni csekély számát csak apasztotta azzal, hogy elnyomta maga-magának egy részét, a meghódított ország lakosainak pedig legnagyobb részét. A sok millió közt csak pár százezer bírt jogokkal a többi rovására s ez a kis töredék is karokra, rendekre, felekezetekre oszlott, külön érdekkörrel, különjogú részeket alkotva, főrend, klérus, nemesség, polgárság. Az eldarabolt s a vallások által is megosztott nemzetet a különböző nemzetiség is szétválasztotta, míg joggal nem bíró, nemzetet nem alkotó milliókat az egyenlő szenvedés s elnyomás egymás közt — még a nemzeti s nyelvbeli különbségek mellett is — rokonná tett.

Milyen egészen másképen állanánk, ha a nemzet senkit sem alacsonyít vala le jogtalan szolgává, mert — s ezt, mint a *Balítéletekben*, itt is hangsúlyozza — föltehető, hogy eleinte minden magyar szabad volt, s mi más jövendő lett volna a bére annak a tettnek, ha a legyőzött lakosokat polgári s nemzeti jogokban részesítik, a jótétemény föltételül a magyar nemzetiségnek elfogadását könnyen ki lehetett volna kötni. Idézzvén István királynak ama fiához intézett szavait, hogy csak az az ország boldog, melyet sokféle nyelvű s fajú nemzetek laknak — fölsóhajt, vajha utódjai „más, valóban bölcs intéseit vették volna annyira szívökre.“ Itt is megemlíti, mint ezt a *Balítéletekben* is láttuk, hogy „Nagy Lajos és Mátyás sem tettek semmit is a nemzetiség terjesztésére, pedig milyen könnyű lett volna akkor a magyar nyelvet az udvar, a törvényszékek s a törvény nyelvvé tenni s elterjeszteni. A törvényhozás minden egyébvel törődött inkább, mint a nemzetiség terjesztésével. A törvényhatóságok is parlagon hagyták a mezőt s száza-

dokon keresztül hatalmas nemzetségeink közt egy se találkozott, a ki birtokaiban ezer meg ezer idegen ajkú jobbágyainak a megmagyarosításán fáradozott volna. A gazdagok és hatalmasok a helyett, hogy helységeiket s jobbágyaikat magyarosították volna: önmaguk is kivetkőztek magyarságukból. A fent rajzolt bűn és fonákság most már „számunkra érleli keserű s méregtelte gyümölcsét.“ A nemzeti s polgári lét malasztjaiból kizárt magyar idegenné tétetett s tapasztalhatjuk szláv népeiségünk ellenséges érzületét s törekvését.

2. *A veszély mostanra lett megérésének okait* világtörténeti eseményekben s viszonyokban találja. Minden kornak megvan a sajátos szelleme. Az újabbít „a nemzetiségek kifejlődését s nemzeti önállást érző törekvés“ jellemzi. Az alkotmányos élet után való törekvés okát a fejlődő civilizációban kereshetjük. A polgári jogok méltatása, az azokra való vágyás nem teoriák következménye, hanem a terjedt s terjedő civilizációnak. A világszerte való küzdésnek s a küzdés minden következésének oka a valódi értelmi és erkölcsi civilizáció hiányaira vezethető vissza. Azokból hiányzik az erkölcsi s értelmi kifejllettség, a kik most másokat elnyomva tartanak.

A küzdésnek legrosszabb következése: alkalmat adott a helyes és illő jogok zászlaja alá gyülekezni a gonoszszágnak, zabolátlan indulatoknak.

Azok ellen, a kik nem a hatalmasokkal jogaikban, hanem a vagyonosokkal vagyonukban szeretnének osztozni, szent kötelessége föllépni minden szabadszellemeinek, felvilágosítván ezeket: „minden vagyon szent és sérthetetlen,“ „csak vagyon nem-bírhatás sérelmes állapot.“

Alaptalan rágalomnak tartja, hogy a fejedelmek volnának a népek elnyomásának okai. »Fejedelmek — úgymond — akár Isten kegyelméből, akár nép akaratjából folyónak képzeltessek s állítások is hatalmuk: valamint jót, úgy rosszat is sohasem tehetnek alattvalóik segedeleme nélkül.“ „Rossz fejedelem csak rossz polgárok által s közt létezhetik.“

A nemzet soraiból támadnak azok, kik elvetemedve lealacsonyítják magokat polgártársaik elnyomásainak eszközeivé. A jogok egyedárusai a legfőbb okai az uralkodói hatalommal való visszaéléseknek.

A jogból kizárók serge kétségtelenül apadni fog. „Világszerte s hazánkban is legszebb diadal, mit örök igazság, ész és erkölcs által kivívott, az: „hogy támadtak s támadnak számosan a kiváltságosok s szabadalmások osztályából, kik mindenkit egyenlően kívánnak részesíteni az emberi s polgári jogokban. Hogy a jogkö-

vetelők száma öntudatra ébredjen s ez által növekedjék, ezt csak a terjedő civilizáczióknak feltartóztatása akadályozhatná meg. „De a civilizáczió roppant folyóira gátat nem tűr.“ A jogkövetelők s jograblók közti küzdés duló harcuzzá fajulhat. A civilizáczióval párhuzamosan halad az alkotmány után való törekvés, a mely létezni fog mindaddig, míg a jogokat jog szerint követelők szent ügye mindenütt diadalünnepeét tartandja.“

A polgári jogok után való törekvés a nemzeti érzetet fejti s erősíti, a mely a legszorosabban egybefűzi a társadalom tagjait. Az alkotmányhoz való hűség, a jogokhoz való ragaszkodás inkább az ész, a nemzetiséghez való vonzalom pedig a szív szüleménye. Vagyis tömör formába öntve e gondolata: „a nemzeti érzés a hazaszeretetnek — mondhatni — poézisa.“ Az bizonyos, hogy a „nemzetiség legfőbb s nélkülözhetetlen eszköz.“ De nagy tévedés a nemzetiséget fő s egyedüli czélnak tekinteni „s annak polgári jólétet, szellemi s anyagi kifejlődést, alkotmányos, kedvező viszonyokat feláldozni.“ E tévezéstől óvakodnunk kell honunkban, „hol épen ezen tévedés játszik a szláv és illyr mozgalmak közt főszerepet.“

Az alkotmányos létre való törekvés kora kifejtván, „mint részint következményét, főként pedig főeszközét s létfeltételét: a nemzeti érzetet“, ez annyira terjedt, hogy „időszakunkat méltán lehet a nemzetiségek korának nevezni“. A világesemények s szellem kölcsönös befolyással voltak egymásra.

Rámutat a szláv nemzetiség ébredésére, rámutat egyfelől arra a messzeszámító, minden szlávok közé elágazó propagandára, melynek főhelye Frankhon s ama régebben keletkezett orosz propagandára, a melyek egymás kezére játszanak. Polgárilag nem létező, elnyomott állapotuk sarkalja őket. Egyedüli nyilvános útjuk, melyen haladniok lehetett kitűzött céljuk felé: a literatura. Az irodalmi úton vonúl be a magyarországi pánszlávizmus is.

Fejtegeti, hogy a szláv mozgalmakat világesemények szűlték. „A másutt szerzett drámának“ honunk „csak egyik színpadja“, hol a függönyt már fel is vonták s már szavalják is a dráma epilógját. Horvátország a mozgalmak gyűlöpontja. Fölfejtí továbbá, hogy alaptalan az a föltevés, mintha nálunk csak reakció lenne a magyar nyelv ellen a szlávmozgalom, mert a törvényhozás által újabb időben alkotott törvények, melyek a magyar nyelvre vonatkoznak, csak a nemzet régi jogait biztosítják s a szláv nyelv, vagy nemzetiség ellen azokban mi sincs. A magyar nyelv jogát történeti adatok támogatják, mert hiszen a magyar nyelv ellen jogot követelő vetélytársként más élő nyelv soha föl sem is lépett. A magyar nyelven kívül csak a latinról volt szó, a mely nyelvnek azonban se nemzete, se joga. „Ha van a szlávoknak a nyelv tekintetében helyes panaszra okuk — úgymond — úgy ez épen abban fekszik, miszerint a magyar nyelv megtanulhatása nincs eléggé

könnyítve, s arra nincs elegendő mód nyitva“. Kimutatja, hogy nálunk reakziót mi sem szülhetett.

Részletesen ismertetvén közben a lengyelek által alkotott forradalmi propagandának az oroszok által maguk számára való használását, a forradalmi szláv propaganda terveit s célját, foglalkozik a szláv nemzetiséggel sorsban, célban rokon görögökkel s oláhokkal, a kikben az orosz politika jól használható anyagokra ismert. Ismerteti az okokat, melyeket az oláh nép elidegenítésére elkövettek, holott „népiskolák s népnevelés által lehet s kellett volna leginkább az oláh népességet magyarítani“. Fölismeri ama komoly, figyelmet érdemlő körülményt, hogy a nemzeti függetlenségre törekvő szláv népeknek talán már épen küszöbön, álló kitörése alkalmával az oláh népek „amazokkal nem származás- és nyelv-, hanem törekvés és sorsszülte, részint pedig (és ez nagyon tekintetbe veendő) vallásos rokonság következtében, amazokkal ugyanazon célra s ugyanazok ellen bizonynyal kezét fogandanak“. Ha az északi koloszsus ellenségül lép föl: a hozzá „annyira szító, benne elnyomva vélt vagy érzett vallásuknak fejét tekintő oláh nagytömeg“, könnyen fellázítható ellenünk, a kikben csak idegeneket látnak. Ennek a két néptörzsnek nemzetiségi érzete, helyzete, sorsa, vallása révén összeköttetése a szlávokkal: fokozza a veszélyt, „mely mind az abszolutismus, mind a forradalom szörnyeit hordja méhében“. Ez a szlávizmussal „hazánkat, nemzetünket végveszélylyel fenyegeti, inkább, mint akármely más országot“. „Ez azon veszély, melynek rémítő közeledése a halál dermesztő kötelékeit megoldotta s a polgári elhunytba életet fuvalván, újra meg újra kiáltatja fel: Hazám, nemzeti léted, vagy nem-léted kérdése forog fenn; ébredj és tégy, vagy veszni fogsz!“

3. A veszély anyaga, t. i., a nemzeti egység hiánya ellen alkalmazni szokott s alkalmazható különböző óvó vagy orvosló szerekről van szó a következő fejezetben.

„Egy nyelvnek s nemzetiségnek uralkodóvá tétele“, az egybeolvasztás nehezen megy; a különböző nemzetiségek mozgalmával szemben az erőhatalom alkalmazása, jól rendezett s nagyszámú hadsereg, nem vezet a kívánt célhoz, mert erőszakkal, hatalommal a jogszerű vágyakat nem lehet elfojtani, mulékony annak a léte, a mi erőszakra van alapítva. Egyik nemzetiségnek a másik ellen való használása fonák, tán még a legveszélyesebb volna. Az egyedüli mód, mely a különböző ajkú s nemzetiségű birodalomban, országban a nemzeti egység hatalmas kötőszereit pótolhatja: „azon nemzeteknek egyenlő s rokon polgári érdekek alatt s általi egyesítése“.

Tárgyalja, hogy az itt vázolt szerek közül melyiket milyen sikerrel alkalmazták az illető országokban Ausztriára nézve megjegyezvén, hogy annak létét béke tarthatja fenn, „háború — még győztes is — semmivé tehetné“.

A 4. fejezet ahhoz a hatalomhoz vezet, melynek uralkodása alatt a legtöbb szláv áll s melynek legnagyobb lehet a hatása: *Oroszország régibb s mostani állása, befolyása s politikája* az, a mivel itt foglalkozik, megismertetvén Oroszország eredetével, növekedésével, kiterjedésével, népességével, hadi erejével, földművelésével, iparával, kereskedelmével, pénzügyeivel, politikájának irányával s működésével. Oroszország hódításoknak köszönheti létét, azok növelték, táplálták. Hódításokon alapszik, ezekre kíván építeni a jövőben is. Mint az okos kereskedő, kicsiny nyereséggel is beéri, csak gyakran nyerhessen, ha nem is sokat. Résen áll mindig „s ármánya veszélyesebb fegyverénél“.

Az 5. fejezet címe: *Európa jövőjének lehetősége*, a melyben azokat a kérdéseket veti föl: „Oroszország politikájának s ennek szüleménye, az orosz-szláv propaganda működéseinek, valamint a már előbb elmondott forradalmi szláv propaganda törekvéseinek mik lehetnek a következései?“ Ha Európa békéje egy darabig fel nem bomlik, még ebben az esetben sem vigasztaló a jövőndő képe, míg nem biztosítja magát az orosz politika irányával szemben, vagyis az orosz-szláv propaganda működése és a szláv forradalmi törekvések ellen.

Föltárja a háború eseteit, a szláv forradalmakban az orosz szerepét. Oroszország nem fog késni a segítséggel; de ez mindenütt az orosz felsőség elismerését eredményezi. És a szlávok sorsa, kik szabadságért s nemzetiségért szállnak küzdelembe? Szolgátság. Nemzeti léthez, alkotmányosságához nem a világ békéjének feloldásával, más nemzetek jogainak marcangolásával juthatnak, „hanem értelmi fejlődés s szilaj indulatoznak salakjától és ábrándléha habjától megtisztított szabad szellem terjesztése által kell azt előkészíteni“. Európa nyugalmanak felzavarásával helyzetök tán még rosszabbá válnék, vagy pedig „az északi óriás diadalszekeré elébe fogná“ őket. Európa többi fejedelmei a bajt az alkotmányos szabadsággal előzhetik meg, ezzel fékezhetik a készülő kitéréseket.

A miket itt Európa jövőjét illetőleg elmond: azok az eshetőségek mind beteljesedtek. Igazolták az események a föltevéseket, hogy t. i. csak nagy seregek árán lehet fönttartani az európai békét s Oroszország, mely a békében is fog hódítani, szükség esetén a németek és Ausztria ellen szövethet a francia nemzettel is, holott hihetetlennek látszott, hogy az alkotmányos Frankhon, a szabad szellemnek rajongással áldozó nemzet az abszolutizmussal s

a sötétség áldozó papjával, a bárdolatlan oroszszal fogjon kezét Európa ellen. A szláv propaganda forradalmakat támasztott a szláv lakosokkal bíró országokban s az orosz föllépése az elnyomásra nem is maradt el 1848-ban s vajjon nem legelőbb keltek föl a török járom alatt nyögő szlávok?¹

A 6. rész *Európa teendőit* jelöli meg. Egyfelől az orosz ellen, másfelől a szláv s az ezzel czimboráló más forradalmi törekvések ellen kell magát fölvérteznie. Mint többször említi, az orosznak a fegyveres erejénél nagyobb jelentőségű a szellemi jellegű. Leghatalmasabb fegyvere: a szláv rokon nemzeti elemek s a görög vallás. Ezek ellen más nemzetiségeknek s vallásos érzeteknek kell sorompóba állaniok. Ily nemzetiségeket, ily vallásokat kell Európának fölkarolnia. De eme nemzetiségek öregbítése, eme vallások ápolása korántsem más nemzetek s vallások üldözésével érhető el.

Az Európát más oldalról fenyegető szláv forradalmi törekvés is szellemi hatalom s ez ellen sem sokat használ a fegyver. Itt csak egy mód, — mint előbb is érinté — az alkotmányos szabadság segít, úgy a forradalmi törekvések lefegyverezésére, mint az orosz hatalom növekedése ellen. A biztos védőszerei Európának: „az oroszától különálló s azzal rokonszenyben nem levő nemzetiségek s vallások gyarapításában s ápolásában, s az alkotmányos jogszerű szabadság malasztjának minden nemzetek s népekre való terjesztésében“ gyökereznek. Ez a két irány lehet Európa politikájának szabályozója.

Sok nagyjelentőségű kijelentése van e pontnál, melyek Ausztriát, Németországot, Franciaországot is közelebbről érdeklik, míg aztán arra az eredményre jut, hogy Magyarország s a magyar nemzet Németországnak s Európának az orosz hatalom ellen védő bástyája, a miért Magyarország fenntartása, erősödése főként Németországnak szorosán érdekében fekszik s hogy azt se a német, se más elem ne zsibba szsza. Szász testvéreinknek szász vagy német nemzetiségök melletti makaes ragaszkodásuk ép ebből kifolyólag sem lehet okszerű. A szászok panaszaí egyébiránt is alaptalanok, mert nemzetiségüket se törvényhozás útján, se másként nem támadják. „Könoly figyelmet érdemel a szászok részéről, miként azért hasznos, sőt szükséges, hogy magyarul tanuljanak, nehogy egykor

¹ V. ö. Zsilinszky Mihály: *Báró Wesselényi Miklós és a nemzeti ségi kérdés*, 55—56. 1.

oroszul kelljen tanulniok“. De azt is meg kell gondolniok, hogy a szabad szász, vagyis királyi földet nem csak ők lakják, hanem a lakosok nagyobb száma az általuk elnyomott oláhokból áll.

A frígyes nemzetiségeket ápolniok kell az illető kormányoknak. Így pl. Németország minden kormányának táplálnia kell a német nemzeti lelkesedést. A kormányok alatti nem németekkel szemben mind e mellett kerüljenek minden reakziót felidézhető erőszakot, sőt legyenek kimélettel nemzetiségök iránt. A nem-német uralkodásoknak ugyanezt kell tenniök német alattvalóikkal. A porosz kormány bölesen bánik francia alattvalóival, a lengyel nemzetiséget szintén bántatlan hagyja.

Ausztria kormánya alatt létezik a legtöbbször nemzet. A különböző nemzetiségek közt hármát-négyet használhat fel jól az orosz hatalom fenyegetése ellen. De a többi nemzetiséget is hasznossá vagy legalább ártalmatlanná teheti célirányos bánásmóddal.

Az olasz, német s magyar nemzet oroszhoz, szlávhoz nem szít, ezekben van a legfőbb ereje Ausztriának. Ezek pedig „csak sajátjukban lehetnek szilárdak, korcsosítva, semmit sem érnek“. A mennyire érdekében fekszik az uralkodó házuknak, hogy német tartományaiban a német elem erősíttessék, ép oly káros annak a magyarok vagy olaszok közé bejártása.

A negyedik nemzetiség, melyben Ausztria védő erőt találhat: a lengyel, melynek nagyobb az orosz elleni gyűlölete, mint a német elleni „s rongált nemzetiségének“ pártolása könnyen kibékítené Ausztriával.

Mint láttuk, az orosz hatalomnak a szláv nemzetiség mellett a görög vallásban az ereje, a melynek az orosz czár a feje. A szlávok nagyrésze s az oláhok ennek az egyháznak a hívei. Oly törvényes védelem alá kell venni e vallást, hogy híveik ne legyenek kénytelenek egyházuk fejéhez sohajtaniok sérelmök orvoslásáért. Különbben is a „kebelbe tisztán és mélyen vésett vallásos érzet“ „egyik leghasznosabb erény“ s a „keresztényi tisztaságra emelt vallásosságra tekintettel lenni s azt előmozdítani“ egyaránt tiszté úgy az uralkodásnak, mint a törvényhozásnak. Itt persze a nevelés útját kell választani. Megemlíti, hogy az orosz mintegy felledni látszik régi politikáját, midőn üldözöbe veszik az orosz Lengyelországban a katolikusokat. A római egyház ellen való üldözés világszerte orosz ellen való oltalomra szervezi a katolicizmust.

A nemzeti s vallási rokonszenvek s érdekek mellett is létezik még egy megvehetetlen erősség: a már említett alkotmányosság, melynek szent köréhez az orosz önkény nem férközhetik. Az alkotmányosság zászlaját kell lobogtatniok mind azoknak a hatalmasságoknak, a melyeket orosz felsőség, vagy forradalmi veszély fenyeget. Ennek a zászlónak a kitűzésére mindenek előtt Ausztria s Poroszország van hivatva, Ausztriának vigyáznia kell, hogy Poroszország

a vezérségben meg ne előzze, mert különben Poroszország magasodik első német hatalommá, a mi Ausztriára nézve nem közömbös. „Ausztriának s Poroszországnak együtt kellene az alkotmányosság lobogóját kitűzni“.

Ausztria többi tartományait is alkotmányossá kellene tenni. Ha Lombardia, (melyről Ausztria az 1859-diki zürichi békében kénytelen volt lemondani s azóta az olasz királyság tagja) alkotmányt s képviseleti rendszert kapna: biztosítva lenne a forradalmi csábítások ellen. A német birtokok: Ausztria, Stájerország s Tirol együtt alakúlhat alkotmányos testté. Sziléziának, ha mindjárt el is van szakítva, ehhez kellene tartoznia. Karinthiában s Karnioliában a német elem annyira el van terjedve, hogy ezeket amazokhoz lehetne csatolni. Viszonyuk olyan lehetne, mint a horvátoké Magyarországhoz, a szászoké Erdélyhez. Csehország s Morva külön alkotmányos valódi szláv országot alkothat. Galiczia saját alkotmányával lengyel tartományként létezzék. Isztriának olasz-lakta része Lombardiával, szláv fajú része Dalmatiával egyesülhet. Dalmatia, mely úgy is magyar jogon bírt jószág, mint a magyar korona kiegészítő része, Horvát- s Tótországhoz kapcsolódhatik a szláv nemzetiségek iránt való kimélettel.

Hivatkozik Oláhország s Moldva példájára, melyekben 1831-ben minden rázkódás nélkül hozták létre az alkotmányt s nincs ok az aggodalomra, hogy veszélytől lehetne tartani, hogy egyik vagy másik nép nem ért meg az alkotmány bírására.

Az öt tagból álló monarchiát, a nagy szövetségű államot összetartó kapesok aztán meghatározandók, az államadóságok aránylag elosztandók. Ime az Osztrák-Magyar monarchiának jelenlegi dualisztikus alkotmánya Wesselényi előrelátásában.

Ime monarchiánk külső- és belső politikájára s a kontinentális politikára vonatkozó jós-szavak!

DR. PETRI MÓR.

Az E. M. E. történetéhez.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet és alapszabályai. ¹

I.

Egy Erdélyben felállítandó „nemzeti muzeum“ eszméje a múlt évszázad második negyede „reform korszakának“ gyümölcse — ép úgy, mint a Magyar Tudományos Akadémia. De míg anyaországban az ige csakhamar testté is vált; addig Erdélyben csak két évtized múlva valósulhatott meg a hazafiak óhajta.

Erdélyben az 1841/43-iki országgyűlésen gróf *Kemény* József, a kiváló történettudós és rokona gróf *Kemény* Sámuel vitték a karok és rendek eleibe a muzeum alapítás indítványát, nagyszabásu alapítványi ajánlataikkal együtt. Az országgyűlés lelkesedéssel fogadta az eszmét, a hazafiak nemes versenyre keltek a muzeum megalapítására hozandó áldozatkészségben s a mi jellemzi az általános köztetszést: „az akkor tervezett muzeum a szász nemzetnek jegyzőkönyvre adott világos nyilatkozata következtében „nemzeti muzeum“ címet nyer vala.“ ² De az országgyűlés e tárgyban alkotott törvényezikvei nem nyertek legfelsőbb szentesítést s a muzeum eszméjét a bekövetkezett nagy politikai átalakulás hullámai egyelőre eltemették.

A szabadságharcz lezajlása után néhány évig szó sem lehetett ilyen kérdéstről. Gróf *Kemény* József 1855-ben várat-

¹ Az E. M. E. alakulásának és fejlődésének e rövid történetét a magyar orvosok és természetvizsgálók kolozsvári, f. é. szept. 6—10. tartott XXXII., vándorgyűlésére állítottuk össze az alkalmilag kiadott „Emlékkönyv“-be. Innen vesszük át az „Erdélyi Múzeum“-ba.

² Ld. E. M.-E. Évkönyvei I. füzetében az alakító közgyűlés jegyzőkönyvét 7. l.

lanúl történt kora halála s az ő nagybecsű könyv- és kézirat-gyűjteményének (melyet végrendeletében a leendő erdély muzeumnak hagyományozott) Erdély számára biztosítása vetette felszínre ismét a muzeum-alapítás kérdését. *Dózsa* Dániel a „Magyar Sajtó“-ban szólalt fel ez ügyben s egy hírlapi vitát idézett fel, melyben részt vett *Vass* József tanár (Erdély a rómaiak alatt írója), *Toldi* Ferencz, akkor a M. T. Akadémia titkára és *Török* János a „Magyar Sajtó“ szerkesztője. Az ébredező érdeklődésnek csak vezér kellett, a ki élére álljon és irányítsa.

A nemzeti eszme megtalálta méltó vezérét: gróf *Mikó* Imre személyében. Ő 1856. elején kolozsvári nagy kiterjedésű kertjét a benne lévő épülettel együtt felajánlotta a létesítendő erdélyi muzeumnak s ugyanezen év tavaszán maga köré gyűjtötte Erdély jelesebb tudományos férfiai; ezekkel egy alapszabály tervet dolgozott ki egy erdélyi magyar muzeum létesítésére és e tervet személyesen terjeszté a trón elé jóváhagyás végett 1856. júniusában. Már jul. folyamán leérkezett a helytartóság egy leírata, mely kijelöli a szabálytervben kívánt módosításokat s egyszersmind felhatalmazta az alapítókat, hogy ideiglenes szervező bizottságot alakíthasson, aláírókat gyűjthessen és a mi a legfőbb volt: a kormányzó herceg *Schwarzenberg* Károly mindjárt a bizottság rendelkezése alá bocsátotta gróf *Kemény* József hátrahagyott tudományos gyűjteményeit, melyek a könyvtárnak, kézírattárnak alapját megvetették.

A bizottság a felhatalmazás alapján kibocsátotta a felhívást és az aláírási íveket — és a hazafias buzgalomba vetett reményességében nem csalódott. Módosította az alapszabálytervet is, lehetőleg a kormány kívánsága szerint, mely egyebék közt pl. a muzeum címét *nemzeti* helyett *országos* jelzővel kívánta jelöltetni.

A megerősítés késett. A sürgetésre újabb-újabb kívánatokról érkeztek leíratok a helytartóságtól. Majd két év múlva leérkezett az alapszabályterv, kísérvé a módosítások hosszú sorától. Végre sikerült czélt érni. Az ujonnan módosított alapszabályokat a kormány megerősítette 1859. szept. elején.

Az E. M. E. végre megtarthatta alakuló közgyűlését, üdvözlő küldöttségek, 442 egyleti tag és nagyszámu közönség előtt 1859.

nov. 23—26 napjain a Redoute nagytermében, naponként d. e. 10 órakor.

Az első napon gr. *Mikó* Imre tartott lendületes megnyitó beszédet. Ezután br. *Eötvös* József a M. T. Akadémia alelnöke üdvözölte az új testvér egyesületet, kifejezván, hogy „a két haza talán soha nem egyezett meg annyira, mint azon meggyőződésben, miként az erdélyi muzeum megalakulása által egy nagy nemzeti szükség pótoltatott.“ Majd *Finály* Henrik jegyző olvasta fel az alapszabályokat, s az ideiglenes bizottság jelentését. A következő napokon megállapították a muzeum helyiségének és gyűjteményeinek elrendezését, az évi költségvetést (8585 frtban), megszerkesztették a tisztviselők utasításait s megválasztották a tiszti kart.

Elnökké választott gr. *Mikó* Imre, alelnökké gr. *Lázár* Miklós, muzeum-örre *Brassai* Sámuel, könyvtárnokká *Szabó* Károly, titkárrá *Finály* Henrik, pénztárnokká *Bányai* Vitális, ellenörre dr. *Szabó* József, gazdává *Biró* Lajos, ügyvéddé *Fehér* Márton, választmányi tagokká: Gyulai Pál, Nagy Péter, Mike Sándor, Horváth Pius, Zeyk Károly, gr. Bethlen János dr. Engel József, Kriza János, Takács János, Szaesvay Zsigmond, Páll Sándor, Dózsa Dániel.

Végül a közgyűlés elhatározta, hogy a muzeum-egylet első igazgatósági éve 1860. jan 1-jén vegye kezdetét.

II.

Az Erdélyi Muzeum-Egylet alapszabályai a megalakulás alkalmával így határozzák meg az egylet feladatát:

Az egylet célja és e cél elérésére felhasználandó eszközök.

1. §. A muzeum-egylet célja Kolozsvárott egy *Országos Muzeumot* állítani fel és ott állandóul megalapítani.

2. §. Az egylet által felállítandó muzeum „*Erdélyi Országos Muzeum*“ nevet viselend.

3. §. E muzeum főbb részei lesznek: *könyv-, régiség- és éremtár, természettajzi gyűjtemények és fűvészkert*; a muzeumból a művészeti tárgyak sem rekesztetnek ki, de szervezésében a honismeretre vonatkozó tárgyak összegyűjtése leend a főcél.

4 §. A muzeumegylet magának semmi tudós-társasági rangot

vagy tekintélyt nem fog követelni, hanem e muzeum által a honismeretet előmozdítani, a tudomány-kedvelőknek tért nyitni, a tanulni akaróknak segédeszközöket nyújtani törekszik: ugyanazért a fenn elősorolt intézeteket meghatározott időben szabályszerű használatra mindenkinek díjmentesen megnyitja.

5. §. Ezen országos muzeumot felállítani és megalapítani törekszik az egylet e következő eszközök által:

a) Őszszegyűjti azon ajánlatokat, a melyek még régebben, jelesen pedig az 1841/3. erdélyi országgyűlés alkalmával egy Kolozsvárott felállítandó muzeumra tétettek.

b) Az egylet tagjainak egyszerre teendő alapítványai kamatait, remélhető ajándokait és a részvényesektől évenként bégyűlendő összeget célja létesítésére fordítja.

c) A gyűjteményeket vásárláson kívül különösen tagjainak munkássága és csere által szándékszik gyarapítani.

6. §. A muzeummal kapcsolatban a honismeret és az erre vonatkozó tudományok iránti kedv élesztésére munkál az egylet az által, hogy:

a) Azon választmányi üléseken kívül (lásd. a 44. §-t), melyekben a muzeum anyagi ügyei intéztetnek, tartatni fognak olyan választmányi ülések is, melyeknek tárgyai lesznek főleg a honismeretre vonatkozó tudományokból értekezletek és felolvasások.

b) Működéseinek eredményeit havi- akár kötetlen füzetekben vagy övkönyvekben közzé teszi.

c) Mihelyt anyagi ereje engedi, honismeretre vonatkozó tudományos pályakérdéseket tűz ki, honismeretet terjesztő tudományos munkák kiadását segíti, tagjainak a honismeret érdekében, akár az egylet megbízása következtében tett buvárlatait díjazza.

7. §. Az egylet az általa művelendő tudományok sorából a theológiát és politikát merőben kirekeszti, ezekre vonatkozó kérdéseket sem tanácskozásaiiban felmerülni, sem munkálataiba belévegyülni nem enged.

Az E. M. E. történetében új korszak kezdődött akkor, midőn 1872. őszén a kolozsvári Ferencz József kir. tud.-egyetem megnyílt. Az Erdélyi Muzeum-Egylet egyengette ennek az útját s az ő gazdag tudományos gyűjteményei nagyban hozzájárultak az egyetem létesítéséhez. Az állam ekkor szerződést kötött a Muzeum-Egylettel, mely szerint az egylet gyűjteményeit az egyetem használatára engedte át; az állam viszont a gyűjtemények használatáért évi 5000 forint fizetésére kötelezte magát. Ez a szerződés az egylet szervezetében is beható változást idézett elő. A szerződés 1894-ben megújítatván, az egy-

let az államnak engedte át a gróf Mikó Imre hagyatékából időközben örökölt nagyterjedelmű muzeum-kertet, Mikó Imre gróf nyári lakával s a kertben lévő minden épülettel együtt, minek fejében az állam arra kötelezte magát, hogy az egyeslet gyűjteményeinek kellő elhelyezéséről és kezeléséről gondoskodni fog.

A tud. egyetemmel való eme kapcsolat következtében az egyesület tudományos működése is gyarapodott s ez az egyeslet szervezetének és az alapszabályoknak módosítását vonta maga után. Az egyeslet ugyanis a tudományos működés intenzívebbé tétele végett két szakosztályt létesített saját kebelében, melyeknek feladata lett az tudományos munkásság intézése. Az 1883-iki közgyűlésen módosított alapszabály szerint:

1. §. „Az egyeslet célja a Kolozsvárt létesített és a m. kir. Ferencz József tudomány-egyetemmel kapcsolatban álló országos muzeum fentartása és tovább fejlesztése, *a tudományok művelése és a magyar tudományosság terjesztése.*”

Míg az 1859. alapszabályban az áll, hogy „4. §. a muzeum-egyeslet magának semmi tudós társasági rangot vagy tekintélyt nem fog követelni stb.” addig az 1869-ben, majd 1883-iki módosított alapszabály kimondja, hogy

„4. §. Az egyeslet muzeuma és tudományos működése által igyekszik a hazai tudományos törekvéseket előmozdítani” stb.

Megváltozott főképp a tudományos működésre vonatkozó szakasz, mely az 1883. alapszabálymódosítás szerint:

6. §. A muzeummal kapcsolatban különösen a honismeret és az erre vonatkozó tudományok iránti kedv élesztésére és művelésére munkál az egyeslet az által, hogy

a) Kebelében tudományos szakosztályokat állít fel, egyelőre a következő szakosztályt:

I. Orvos-Természettudományi
II. Bölcsészet-, nyelv- és történelmi } szakosztályokat.

b) Szakosztályainak tudományos működését saját kiadványai-ban közrebocsátja stb.

A szakosztályokról a következő intézkedések történtek:

34. §. Az egyeslet kebelében alakuló két szakosztály, u. m. az orvos-természettudományi, továbbá bölcsészet-, nyelv- és történelmi szakosztály célja a címök alá tartozó tudományok művelése és terjesztése, mi végre a saját ügyrendjük által megszabott időkö-

zökben és módon tudományos népszerű üléseket tart és ezeknek tárgyait saját kiadványaiban közzé teszi.

35. §. Mindenik szakosztály a maga tudományos működésére vonatkozó szabályzatot és ügyrendet az egyleti alapszabály keretén belől önállóan állapítja meg.

36. §. Mindenik szakosztály számára saját tudományos működésének eszközésére az egylet évi átalányokat bocsát rendelkezésére.

37. §. A mi az orvos-természettudományi szakosztályt illeti, az az 1875-dik év óta fennálló „kolozsvári orvos-természettudományi társulat“ és az Erdélyi Muzeum-Egyletben 1880-ik év óta újjá alakult természettudományi szakosztály egybeolvadása folytán keletkezik és alapszervezetében a kolozsvári orvos-természettudományi társulat szerkezetét tartja meg, mihez képest saját szakosztályi közgyűlésén saját ügyrendje által meghatározandó időközökben és módon választ egy szakosztályi elnököt, egy szakosztályi titkárt, két szakosztályi alelnököt, (egyiket az orvosi, másikat a természettudományi alszaktól); és 6 választmányi tagot, (hármát az orvosi és hármát a természettudományi alszaktól); és két szakjegyzőt, (egyet az orvosi, egyet a természettudományi alszak részére).

A szakosztályi elnök és szakosztályi titkár az egylet igazgató választmányának is tagja.

Az egyesületnek tagjait illető alapszabályai így hangzanak :

Az egylet alakulásának módja és tagjai.

8. §. Egyleti tag lehet minden önálló és tudományval foglalkozó vagy tudománykedvelő honpolgár. Egyleti tagoknak tekintendők pedig, a kik az alább (12. 13. 14. 15. 16. §§.) elősorolt feltételeknek eleget tesznek. A csatlakozni kívánó valamely tag által a választmányban jelenti be magát.

9. §. Az elősorolt feltételek mellett egyleti tagokká lehetnek egyes községek, testületek, erkölcsi személyek is; ezek jogaikat megbizottjaik vagy küldötteik által gyakorolhatják.

10. §. Az egylet tagjai kétfélék: rendesek és rendkívüliek.

A rendes tagok vagy igazgatók, vagy alapítók, vagy részvényesek, vagy szakosztályi tagok.

A rendkívüli tagok tiszteletbeliek, vagy levelezők.

11. §. Igazgató tagok azok, a kik az egylet pénzalapjába legalább 500 — ötszáz — osztrák forintot adományoznak, vagy a múzeumba felvehető ennyi értékű gyűjteményt ajándékoznak.

Az igazgató tagok az egyleti választmányoknak holtokig rendes tagjai.

12. §. Alapító tagok azok, a kik akár az egylet pénzalapját, akár a múzeum gyűjteményeit 100 — száz — osztrák forinttal, vagy annyi értékű ajándékkal gyarapítják.

Az alapító ezen egyszerre lefizetett összeg által, minden részvény fizetés nélkül, holtig rendes tagja az egyletnek.

13. §. Az igazgató és alapító tagok által befizetett összegek a muzeum alaptőkéjéhez csatoltatnak; következőleg a folyó költségekre ezen összegeknek csak kamatai fordíthatók; csak a közgyűlésnek van joga előfordulható rendkívüli kiadások fedezésére az egylet tőkéjéből is utalványozni.

14. §. Részvényes tagok azok, a kik kötelezik magokat, hogy az egylet pénztárába évenként az év első negyedében öt forintot fizetnek.

15. §. Szakosztályi tagok azok, a kik csupán egyik vagy másik szakosztályba lépnek be, e szakosztályi tagok tagdíjait (6 korona) a szakosztályok állapítják meg.

Az egyszer belépő tag, tagnak marad mindaddig, míg kötelezettségét teljesíti.

16. §. A beállási év január 1-jével kezdődik: időközben beálló részvényes és szakosztályi tag akként fizet, mintha azon év januáriusa 1-jén lépett volna be az egyletbe.

17. §. Évenkénti fizetés helyett tíz évre eső részvénydíj egyszerre előre is lefizetheti 40 — negyven — osztrák forinttal. A ki pedig husz évre akarná részvényét előre lefizetni, 60 — hatvan — osztrák forinttal megteheti.

18. §. Tiszteletbeli tagoknak oly férfiakat választ az egylet, kiknek a tudományok körül, főleg honunk ismertetésében szerzett érdemeit méltányolni akarja. A tiszteletbeli tagot csak a közgyűlés és csakis a választmány ajánlatára választja.

Tiszteletbeli tagok a m. k. miniszterium helybenhagyása mellett, külföldiek is lehetnek.

19. §. Levelező tagok csak a magyar birodalmon kívül lakó, tudománnyal foglalkozó azon egyének lehetnek, a kiket az egyleti választmány a muzeum gyűjteményei gyarapítására segítségül felkér.

A levelező tagokat a választmány nevezi ki és a kinevezeteket utólagosan jelenti a közgyűlésnek.

20. §. A tiszteletbeli és levelező tagoknak a közgyűléseken csak tanácskozó szavazatuk van.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványai.

I.

A mikor az Erdélyi Múzeum-Egylet 1859. november végén megalakult, az akkor megállapított alapszabályának 6. §. b) pontja így szólt:

„Működéseinek eredményeit havi- akár kötetlen füzetekben vagy évkönyvekben közzé teszi“.

Ennek következtében, a mint az egyesület 1860. január 1-jén megkezdette a maga működését, azonnal elhatározta, hogy csakugyan indít meg egy kiadványt „az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvei“ cím alatt; ez évkönyv szerkesztését Brassai Sámuel, a múzeum akkori igazgatója kezébe tette, és hogy mindjárt meg is indulhasson, még az alakító közgyűlésen elhatározta, hogy az évkönyv első füzeté foglalja magában éppen az alakító közgyűlés jegyzőkönyvét a maga egész terjedelmében.

Az akkori körülmények közt ennek az évkönyvnek a megindulása nevezetes esemény számába megt. Az egyesület igazgató választmánya havonként tartott egy-egy „tudományos“ nyilvános ülést, az egyesület tisztviselői és buzgó tagjai ezeken az üléseken tartottak előadásokat és felolvasásokat a honismerető tudományok köréből, és ezek szolgáltatták az anyagot az évkönyvnek.

Ha ma végig nézzük azokat a kivétel nélkül eredeti dolgozatokat, a melyek az évkönyv hasábjain napvilágot láttak, valóságos benső örömmel pillanthatunk vissza arra a tudományos mozgalomra, a mely az egyesület kekelében megindult. Az igaz, hogy a nagy közönség kevésbé fordította figyelmét az új kiadványra, de a különben is szerény igényekkel fellépett munkatársakat ez nem zavarta. Őszinte és jóhiszemű buzgalommal folytatták a munkát, és elbizakodás nélkül mondhatjuk, hogy a mit közzétettek, maradandó becsű, a miből még sok igaz gyöngyöt fog szedhetni a késő utókor fia, ha nem fogja restelni a keresést.

Ma a tudmánynyal foglalkozó nemzedékben sokan vannak, a kik nem is tudják, hogy ez az évkönyv valaha megjelent és létezik. Könyvtáros boltjában hijában keresné; hiszen az oly csekély kelendőségű kiadvány terjesztése nem jövedelmez.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvnek I-ső kötete megjelent 1861-ben, 4-rét alakban, VI és 158 lapnyi terjedelemben, köre írt 4 rajztáblával.

A *II. kötet* 147 lapnyi terjedelemben három rajztáblával megjelent 1863-ban, foglalhatja 14 dolgozat.

Az 1865-ben megjelent *III. kötet* 134 lapra terjed XVIII. rajztáblával.

A hazai tudományos irodalom, nem tudni mi okból, merő hallgatással mellőzte ezeket az évkönyveket; a pesti könyvtáros, a kihez fel volt küldve egy néhány példány elárusítás végett, sutba dobta. A külföld azonban tudomást vett rólok, szívesen is állott csereviszonyban az egylettel, de sajnálta, hogy nyelvünket nem értve, kevés hasznát vehette az érdekes közleményeknek. Ennek következtében elhatározta az ig. választmány, hogy jövőre az évkönyvben megjelenő minden dolgozatnak egy ismertető német kivonatát is fogja adni. Így jelent meg azután a *IV. kötet* 1867-ben 130 és XXIX. lapnyi terjedelemben három rajztáblával.

Az *V-ik kötet* 1870-ben 146 és XIV lapnyi terjedelemben jelent meg.

A *VI. kötet* megjelent 1873-ban 146 és XX lapnyi terjedelemben III táblával.

Mind ezekből még néhány példány kapható (az I. k. 2-ik füzete kivételével) *füzetenként 1 koronárt, a hat kötet ára 12 korona.*

II.

A mikor 1872. őszén a kolozsvári kir. tud.-egyetem megnyílt, annál a szerződésnél fogva, a melyet akkor a Múzeum-egylet a kormánynyal kötött, az egylet szervezetében is beható változás állott be. Az új helyzetbe illeszkedésig a kifelé ható munka darab ideig szünetelt, és az Évkönyv kiadása végképpen megszűnt. De 1873 végén az igazgató választmány újra megindította a kiadványokat, még pedig úgy, hogy egyszerre két sorozatát indította, elhatározván, hogy jelenjen meg egy havi értesítő „*Erdélyi Múzeum*“ cím alatt, a mely szeptember és október hónapok első napjait kivéve, minden hó első napján legalább egy nyomtatott ívnyi terjedelemben fog megjelenni. Tartalmát fogják tenni: tudományos rövid, azaz egy negyed nyomtatott ívnyit meg nem haladó értekezések; tudományos irodalmi szemlék és könyvismertetések; rövid jelentések tudományos testületek és egyes szaktudósok működéséről; tudományos rövid értesítések és közlemények. Ez értesítőn kívül az

egylet tovább fogja folytatni *Évkönyveinek* kiadását, a melyek, mint eddig is terjedelmesebb, azaz legalább is egy nyomtatott ívre terjedő, önálló, tudományos értekezéseket fognak közölni... Az *Évkönyv* ez új folyama azonban már nem negyedrészt alakban, hanem ugyanazon nyolczadrésztű alakban fog megjelenni, a milyenben az „*Erdélyi Múzeum*“. Minden önálló értekezés egy-egy külön füzetet fog tenni.

Ez új folyamú kiadványok szerkesztésével a választmány *Finály Henrik* egyleti titkárt bízta meg.

Meg is indult a két sorozat 1874. februárius 1-jén és folyt 1878. deczember 1-jéig, tehát öt évfolyamon át. Mindenik évfolyam 10 számból állott, a melyhez külön címlap és tartalomjegyzék járult. Ugyanez öt év alatt jelent meg két kötete az *Évkönyv* új folyamának (illetőleg 17 füzetben) a következő írók műveivel:

Ladányi Gedeon, Genersich Antal, Szamosi János, Z. Knöpfler Gyula, Koch Antal, Parádi Kálmán és Stern János foglalták el az első kötetet alkotó hét füzetet; Dezső Béla, Tóth Mihály, az 1877-iki közgyűlés, Koch Antal és Dezső Béla, Török Aurél, Dadai Jenő, Hegedűs István, Koch Antal, Kürthy Sándor, Török Aurél és Unger Géza adták a második kötet tiz füzetét.

Az eddig elésorolt kiadványok mellett adott ki az egylet alkalmi dolgokat u. m.:

1. Erdély a rómaiak alatt, díjazott pályamű Vass Józseftől, 1863.

2. Az Erdélyi Múzeum-Egylet naptára 1863-ra.

3. Az Erdélyi Múzeum-Egylet évi tudósítása 1866—1869. három füzet.

Az 1874-ben megindult új kiadvány nem volt szerencsés köztetszésre találni; maga a Múzeum-egylet működése is sok gáncsra talált. Következménye az volt, hogy 1875 végén „*Orvos-természettudományi társulat*“ cím alatt egy új alakulás vette kezdetét, a mely 1876. elején életbe is lépett és mint külön önálló testület külön önálló közlőnyt indított meg. De mint az „*Erdélyi Múzeum*“ 1879-ki 1. számának bevezető cikke megjósolta, az önálló testület és közlőnye nem bírták sokáig

az önállóságot és az 1878-iki közgyűlésen meg is történt az előre látott egyesülés. Ez Orvos-természettudományi társulat egybeolvadt a Múzeum-egylet természettudományi szakosztályával. Az egyleti szakosztályok aztán újra szervezkedtek és így az „Erdélyi Múzeum„ 1879 január 1-től fogva már nem az egész Múzeum-egylet, hanem csak a Múzeum-egylet történelmi szakosztályának közlönye lett és mint ilyen még 1882-ig, tehát még négy évig élt.

1882 végén aztán a folyóirat szerkesztője végleg letette ebbeli megbizását a szakosztály kezébe.

1883 júniusában mint külön kiadvány jelent meg az „*Emlékkönyv gróf Mikó Imre emlékszobra leleplezése alkalmára*“.

Mindezekből füzetek és teljes kötetek még kaphatók az eredeti árak feléért.

III.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet kebelében a mostani szervezetében működő „böleselet-, nyelv- és történettud. szakosztály“ 1883 végén (okt. 18., nov. 28.) alakult meg, szabályzatát kidolgozván, 1884 elején megkezdette működését 73 taggal. A szakosztály „*Kiadványai*“ tekintetében azt határozta, hogy azok „füzetenként alkalom szerint fog megjelenni, határozatlan számban és egyenként határozatlan terjedelemben, de minden évben összesen 20 nyomtatott íven“.

E célra a szakosztály a Múzeum-Egylettől 1000 forint átalányt kapott évenként. Kiadott az első három évben (1874—1876) 4—4 füzetet 21—22 íven.

1887-ben átalánya 1000 frtról 1500 frtra emeltetvén fel, öt füzetet adott ki 30 íven.

1888—1891-ig 6—6 füzet jelent meg évenként 33—37 íven kéthavi füzetekben.

1892-ben a szakosztály átalánya 1800 frtra emeltetvén, havi folyóíráttá alakította át kiadványait s az addigi hosszú cím („Az Erd. Muz.-Egylet böles, nyelv- és tört.-tud. szakoszt. kiadványai“) helyett „*Erdélyi Múzeum*“-nak nevezte el havi folyóíratát, a mely most már 40 ívnyi terjedelemre növekedett.

Azóta a szakosztály az „*Erdélyi Múzeum*“-ot fentartotta

havi folyóirat alakjában mind mostanáig, tagjainak száma is fokozatosan emelkedvén mintegy 300-ra.

A folyóiratot 1884—1886. *Schilling* Lajos, 1887—1890. *Hegedüs* István, 1891—1893. közepéig *Szinnyei* József szerkesztette, azóta mostanáig *Szádeczky* Lajos, a szakosztály jelenlegi titkára szerkeszti.

A szakosztály elnökei voltak: dr. *Hermann* Ottó (1884—1885.), *Felméri* Lajos (1885—86.), azóta *Szamosi* János. Alelnökei: *Felméri* Lajos (1884—85.), *Szamosi* János (1885—86.), *Szász* Béla (1887—92.), *Márki* Sándor 1893-tól mostanáig.

A szakosztály ügyrendje 1893. elején módosíttatván, a választmányi tagok száma hatról tizennyolcra emeltetett (beléfolgalva a 3 tisztviselőt).

A szakosztály tagsági díja (melynek fejében az „Erdélyi Múzeum“ jár) 6 korona.

Az „*Erdélyi Múzeum*“ eddig megjelent XIX. évfolyamában sok maradandó becsű értekezés jelent meg legnagyobb részt erdélyi íróktól, de a kikhez mindegyre többen csatlakoznak mások is, mert a folyóirat nem particularis, hanem általános tudományos czélokot szolgál. Főbb munkatársai voltak ez alatt: *Brassai* Sámuel, *Ferenczi* Zoltán, *Hegedüs* István, *Mika* Sándor, *Török* István, *Finály* Henrik, *Imre* Sándor, *Szász* Béla, *Széchy* Károly, *Terner* Adolf, *Felméry* Lajos, *Kőváry* László, *Király* Pál, *Moldován* Gergely, *Schilling* Lajos, *Szabó* Károly, *Téglás* Gábor, *Torma* Zsófia, *Bálint* Gábor, *De Gerando* Antonina, *Gergely* Sámuel, *Békésy* Károly, gr. *Kuun* Géza, *Szamosi* János, *Pór* Antal, *Wertner* Mór, *Beöthy* Zsolt, *Szinnyei* József, *Gyalui* Farkas, *Jakab* Elek, *Váczy* János, *Enyedi* (Eisler) Mátyás, *Kanyaró* Ferencz, *Pecz* Vilmos, *Szádeczky* Lajos, *Márki* Sándor, *Csengeri* János, *Haraszi* Gyula, *Thúry* József, *Ferenczy* József, *Schneller* István, *Vikár* Béla, *Kovács* János, *Jankó* János, *Szigethy* Lajos, *Versényi* György, *Vass* Miklós, *Kiss* Béla (Junius), *Krenner* Miklós, *Szlávik* Mátyás, *Cs. Papp* József, *Finály* Gábor, *Orosz* Endre, *Rác* Lajos, *Somló* Bódog, *Gál* Kelemen, *Szádeczky* Béla, *Lukinich* Imre stb. stb.

A folyóirat közöl önálló értekezéseket, hazai és külföldi művekről ismertetéseket, szemlét tart a folyóiratok és új könyvek

felett, a különfélék rovatában tud. apróságokat és híreket s erdélyi muzeum-egyleti és szakosztályi értesítőt.

Külön kiadványként jelent meg 1894-ben *Apáczai Csere Jánosnak* a kolozsvári ev. ref. kollegiumban tartott jeles székfoglalója: *Oratio de summa scholarum necessitate, eorumque inter Hungaros barbariei causis*, *Felméri Lajos* előszavával. (Ára 30 kr.)

Az „Erdélyi Múzeum“ megjelenik minden hó 15-én (jul. és aug. kivételével), 3 $\frac{1}{2}$ —4 ny. íven 8-adrét alakban. A szakosztály tagjai évi tagsági díjak fejében, az előfizetők 6 koronáért kapják. Tagságra jelentkezni lehet a szakosztály elnökénél, titkáránál vagy bármely más tagja által.

A szakosztály régebbi kiadványaiból egy-egy évfolyam megszereshető 3 koronáért.

IV.

Az „Erdélyi Múzeum-Egylet“ természettudományi szakosztályát 1878-ban felhatalmazta arra nézve, hogy az 1875-ben létesült orvos-természettudományi társulattal szövetkezzen a közösen megindítandó közlöny ügyében. Az e tárgyban megindított tanácskozások abban állapodtak meg, hogy az E. M. E. ujonnan felállított természettudományi szakosztálya 1879-től kezdve tudományos üléseinek tartásában az orvos-természettudományi társulathoz csatlakozik és a közösen tartandó előadásokról az orvos-természettudományi társulat titkára és egy szerkesztő bizottság vezetése alatt évenként 8 füzetben megjelenő közlönnyet bocsát ki. Az új közlönynek czíme: *„Orvos-természettudományi Értesítő a kolozsvári orvos-természettudományi társulat és az Erdélyi Múzeum-Egylet természettudományi szakosztályának szaküléseiről és népszerű tudományos estélyeiről.“*

A kolozsvári orvos-természettudományi társulat külön állását elhagyva, az E. M. E. természettudományi szakosztálya, átalakult orvos-természettudományi szakosztálylyá, melynek két külön álló alszaka van, úgymint orvosi és természettudományi. Ennek megfelelően a közlöny 1884-től kezdve *„Orvos-természettudományi Értesítő az E. M. E. orvos-természettudományi szakosztályának szaküléseiről és népszerű természettudományi estélyeiről“*

címfejet kapta. Még harmadszor is megváltozott a közlönynek a címe s 1890-től kezdve „*Értesítő az E. M. E. orvos-természettudományi szakosztályából*” címmel jelenik meg ma is.

Az *Értesítő* három részre oszlik: I. orvosi szak, II. természettudományi szak, III. Népszerű előadások. Mind a három szaknak értesítője ugyanazon alakot és beosztást kapta, az I. és II. szak értesítője évenként 3 füzetben, a III. szaké két füzetben jelent meg. Minden egyes füzetben a) eredeti közlemények, első sorban a szaküléseken tartott, illetőleg a népszerű előadások és csak szükségből más eredeti cikkek is közöltettek; b) a hazai szakirodalom címjegyzéke és könyvismertetések; c) különösen az egyesületi működést jellemző vegyes közlemények adattak, többnyire szakosztályi ülések, közgyűlések jegyzőkönyvei vagy ott felolvasott jelentések. Ezen rovatokhoz csatoltatott 1887. év óta a „*Revue*”, mely többnyire német, de francia vagy angol nyelven egész terjedelemben vagy kivonában adta az eredeti közleményeket, később a szakülések jegyzőkönyveit is. A szakosztály csereviszonyba lépett, különösen dr. Koch Antal egyetemi tanár buzgólkodásával, nemcsak hazai, de külföldi hasonló célú tudományos társulattal is s ezt volt hivatva előmozdítani a *Revue*.

Az *Értesítő* első öt kötetét az orvostermészettudományi társulat, később az E. M. E. orvostermészettudományi szakosztályának titkára állította egybe. Mindenik szakhoz külön szerkesztővel választatott a szerkesztő bizottság; ennek tagjai, az orvosi szaknál: Högyes Endre, Klug Nándor, Belky János, Lőte József és Szabó Dénes egyetemi tanárok voltak; a természettudományi szaknál Koch Antal, majd 1893. évtől a matematikai és természettudományi szakokra tekintettel, Koch Antal és Farkas Gyula egyetemi tanárok együttesen; a népszerű előadások szerkesztője Entz Géza, Farkas Gyula, Apáthy István egyetemi tanárok, Koch Ferencz egyetemi m. tanár. A népszerű előadások rendszeres közlése az 1891. évvel beszünt, s azután csak alkalomadtán jelent meg egy-egy előadás a főszak szerkesztőjének szerkesztésével. 1896. évvel a szerkesztés tisztán a szerkesztő bizottságra ment át (titkár nélkül), melynek tagjai Apáthy István, Farkas Gyula és Szabó Dénes voltak. Majd

1898. évtől kezdve mindegyik alszak külön-külön szerkesztőt: Szabó Dénes és Apáthy István tanárokat bizza meg a szerkesztéssel. 1902. évtől a szakosztály választmánya magának a cikkek közlésénél nagyobb befolyást biztosítandó, ennek a felelősségével és megbízásából Szabó Dénes és Fabinyi Rudolf tanárok szerkesztik az Értesítő orvosi, illetőleg természettudományi szakát.

Az „Értesítő”-ben közlésre váró eredeti közlemények szaporodásával a szakirodalom címjegyzékének közlése maradt el, a természettudományi szaknál már 1898. évtől, az orvosi szaknál 1901. évtől kezdve.

1879—1902. évig az Értesítőnek XXIV kötete jelent meg, közölve volt:

I. Az orvosi szakon 97 szerzőtől 276 értekezés, összesen $305\frac{6}{8}$ ív terjedelemmel, 94 tábla rajzzal és 78 a szöveg közé nyomott ábrával. A Revue $57\frac{1}{8}$ ív terjedelemmel 65 szerzőnek 156 értekezését adta kivonatban.

II. A természettudományi szakon 90 szerzőnek 438 értekezése $342\frac{2}{8}$ ív terjedelemmel, 104 tábla rajzzal és 32 szöveg közé nyomott ábrával. A Revue 72 ív terjedelemmel 59 szerző 179 értekezésének kivonatát, vagy teljes fordítását közölte.

III. A népszerű szakon 19 előadótól 46 népszerű előadás, összesen $97\frac{1}{8}$ ív terjedelemmel és 17 táblarajzzal.

A szakosztályi tagok az Értesítőnek 1876, 1877, 1878-iki folyamának egyes fűzött példányait két-két koronáért, az 1883—1895 évfolyamokat 4—4 koronáért, az újabb évfolyamokat 6—6 koronáért, a szakosztályi titkár útján (dr. Jakabházy Zsigmond Fürdő-utca 3. sz.) megszerezhetik.

IRODALMI SZEMLE.

Források Brassó város történetéhez.

Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Brassó von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. IV. Band. Brassó. Druck von A. Gust. 1903. XCVII + 647. l.

Nemrégiben jelent meg Brassó város kiadásában a Brassó város történetére vonatkozó források IV. kötete, mely azokat a krónikákat és naplókat tartalmazza, melyek vagy magát a várost, vagy pedig a Barcaságot közelebbről érdeklik. A kötetben húsz krónikást, naplófeljegyzést stb. találunk, melyek közül némelyiknek rövid ismertetésére e helyt is ki fogunk térni, annál is inkább, mert közülök több, részleteiben általános érdekre is számíthat; Erdély történetéről meg nem emlékezni egy szerepet játszó város eseményei följegyzése alkalmából bizonyára nem lehetett. Természetes, hogy használhatóságuk mértéke különböző, sőt ott is, hol mint szem- vagy fültanúk, tehát közvetlen értesülés alapján irnak, kritikával használandók, mert íróikat vallási és nemzetiségi tekintetek nagyban befolyásolták; azonban még így is, mint subjective írók, tehát mint egy néposztály, felekezet vagy faj szellemének és gondolkodásmódjának kifejezői, — teljes figyelmet érdemelnek.

A kötetben első helyen közölt krónika, a *Breve Chronicon Daciae* tulajdonképen nem érinti Brassó történetét; a kötetben azért talált helyet, mert a brassói evang. városi templom falára volt ez a krónika feljegyezve (innen a neve: Wand chronik), honnan Ziegler Márton 1691-ben lemásolta. A krónika 1143-al kezdődik, mikor: „Secundus avus Andreae regis Saxones evocavit in Transsilvaniam“ és 1571-el végződik.

Fontosabb ennél *Sutoris Pál* krónikája az 1203—1620-ig terjedő eseményekről; kútfőül azonban csak a XVII. század első éveire vonatkozólag használható, melyben ő is élt. Jellemzi őt az élénk előadás és a szemléltetőség, de különben elfogult író; az olyanféle kifakadások, mint pl. a földvári esatánál, vagy Báthory Gábor uralkodásánál, nem ritkák; mutatóul egy néhányat közlünk

is; így mikor leírja, hogy Báthory Gábor elfoglalta Nagy-Szebent, így ír: „Ich meine, das ist ein Jammer gewesen! O du gottloser, meineidiger Tyrann!“; vagy egy más helyen ugyanazon Báthoryról: „O du tyrannischer Hund, wie grassierst du in deine arme unschuldige Unterthanen! Gott wird dich wohl darum finden!“ stb. Érdekesek a magyar nevű, de szász nemzetiségű *Forgács Mihály* naptár feljegyzései is (1563—1633 közt élt.) Tulajdonképen mészáros volt, de a város ügyeinek intézésében tevékeny szerepe volt; feljegyzéseit a város állítólagos alapításával (1203) kezdi, melyek természetesen az ő saját korára, a XVII. század első tizedeire nézve bírnak kútfőértékkel; feljegyzéseit 1694-ig mások folytatták. *Teutsch József* (1702—1770) már nem annyira, mint krónikás, hanem mint rendszeres feldolgozó talált helyet a kötetben; így megírta a Barczaság történet-földrajzi monographiáját; összállította Erdélynek, főleg a Barczaságnak krónikáját; s azonfelül több kisebb-nagyobb értékű történeti feljegyzése maradt hátra kéziratban, melyeknek kiadása kívánatos volt; Teutsch működésének irányához hasonló *Tartler Tamásé* (1700—1770), ki prázsmári (Tartlau) ev. pap korában megírta a „Tartlauer Chronica“-t, a községnek történetét. *Massa Simon* (1536—1605) brassai ev. pap, kit egyik krónikás „crypto-calvinistá“-nak nevez és hivatalbeli utóda *Fuchs Márkus* (1557—1619) krónikája: *Chronica rerum ab Ungarie regibus, Transsilvaniae, Valachiae Moldaviaeque principibus atque Vayvodis ab anno Christi 990 ad 1619 usque gestarum seriem continens*, már általános története nemcsak hazánknak, hanem az egykor vele összefüggő mellékterületeknek is. *Nösner Simon*, miként Massa és Fuchs, — szintén megírta Magyar- és Erdélyország összefüggő krónikáját, 774 Kr. u. — 1619-ig, halála éveig, melynek azonban első része teljesen értéktelen, mert tulajdonképen csak compilatio ismert s már nyomtatásban is megjelent középkori krónikásokból. 1570-től kezdve egykori eseményekről adván tudósítást, használható kútforrás. *Benckner Pál* (1653—1719) feljegyzései azért fontosak, mert Erdély történetének talán egyik legváltozatosabb koráról szólnak s a mi feltűnő, több helyen a régi cyrillbetűket használta, az u. n. bojárírást, feljegyzéseinek nyelve felváltva latin, német, bár pl. a Béli-féle mozgalom leírásánál magyarul ír.

A felsoroltakon kívül még számtalan krónikásról van szó a kötetben, kiknek részletesebb ismertetését mellőzve, csak a neveket említjük fel. Ilyenek *Nekesch-Schuller Dániel* (1606—1664 kör.), ki egykori eseményekről írt, jobbára saját önéletírása keretében; *Düek József* (1814—1883), *Thobiae Christian* (Keresztély) (1543—1589), kinek nevéhez naptárfeljegyzések fűződnek. — A Kemény József gr. kiadásából (*Deutsche Fundgruben*. Klausenburg. 1839.) már ismert *Ostermayer Jeromos*, ki a XVI. század történetére nézve

tartott fenn számukra becses adatokat. *Grüngrass Lukács*, ki a XVI. század elején élt, és „Scheda memorialis“ címmel az 1526—28 közt lefolyt eseményeket ismerteti latinul. — *Ziegler Márton* († 1716) inkább mint történeti adatgyűjtő érdemel megemlítést; *Kertsch Lőrincz*, a XVI. század második feléből; naptárfeljegyzései vannak, miként Cornelius Honterusnak és Marcellus Honterusnak is, ugyancsak a XVI. századból.

Mint e felsorolásból is látható, a kötetben nagybecsű adatkészlet van letéve, melyeket Erdély, főleg azonban a szászság történetének megírásánál mellőzni nem lehet; nagyon megkönnyíti a kötet kezelését a nagy gondnal egybeállított tárgymutató is, mely a tudós szerkesztők (Julius Gross és Wilhelm Seraphin) lelkiismeretességét mutatja. Csak azt nem értjük, hogy miért nem használnak a szövegben is „Brassó“-t, ha már a címlapon azt írják s miért ragaszkodnak oly mereven a „Kronstadt“, „Kronstädter“ elnevezésekhez, melyeknek, s ezt a tudós szerkesztők bizonyára tudni fogják, semmi létjogosultságuk nincs — Magyarországon! —

Dr. Lukinich Imre.

Lange: Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart.

7-te Auflage von H. *Cohen* Professor in Marburg. Leipzig, (Baedeker J.)
1902. 2. Bd. 535 + 573 lap. Ára kötve 15 márka.

Az egykori nagyírű zürichi és marburgi tanárnak e nevezetes és ismeretes művét 7-ik kiadásban *Cohen* marburgi tanár tette közzé és bőven gazdagította azt egy életrajzi elő- s egy kritikai zárszóval. 1865-ben jelent meg első s 1872-ben második kiadásban. 1877. óta francia és angol fordításban is megjelent.

Materialismus alatt Lange művében a természet-bölcselet egész terjedelme értendő, a melyben közelebbről elméletileg tekintve a tudományoknak legegyszerűbb elvi megállapítását, s gyakorlatilag az Isten és az emberszeretet ethikai ideáljának fölépítését tekintette életfeladatának. Így az ő művével beigazolta a kritikai idealismus jogosultságát s legyőzte a materialismust a maga összes vonatkozásaiban.

Művében kimutatta, hogy a materialismus, mint világnézet, elv és rendszer gyümölcstelen s tarthatatlan, vizsgálódási módszerének egyedüli tudományos jogosultsága azonban kétségtelen. Ebből következik, hogy a materialismust Wundt, Spencer és Höfding módjára az idealismussal kell kiegészíteni.

S hogy Lange a természettudományi térnek kritikai felfogásával kapcsolatban a maga életgyökerében fogta föl az ethikai világnézetet.

nézetet is egyszersmind, az teszi őt Kant világnézete leghatalmasabb apostolának a kiből a philos. kedélynek mélysége a vallásos érzület melegségével és igazságával párosul. Csakis Lange universalis szelleme volt képes e tudományos és ethikai életelek felfogására, mélyítésére és összeegyeztetésére. Műve az idealismus legfényesebb és legtanulságosabb apologiája.

Biographiai előszavában részletesen ismerteti *Cohen* Lange valóban változatos tanári és irodalmi működését, míg a kritikai utószó (437—535. l.) közelebről a böleletnek a történethez, a psychológiának a metaphysikához, a logikának a physikához s az ethikának a valláshoz s a politikához való viszonyát fejtegeti. E zárószó már Lange művének 1896. kiadásában is megtalálható. Hangsúlyozza itt többi között, hogy a böleletnek alapos tanulmányozása a rendszeres s a történeti érdekek szerves összekapcsolását követeli, a mi viszont a tudománynak az általános kulturával való szerves kapcsolatát jelenti. A tudománynak két nagy vitakérdése a bölelettörténet bizonyossága szerint az anyag és a tudat s a test és a lélek vita-kérdése. Ebben a problémában gyökerezik épen a logikának a physikához s az ethikának a valláshoz való viszonya. Mint tudomány az ethika a bölelet műve, s mint gondolatoknak és törvényeknek a foglalatja lényegét tekintve a vallás szüleménye. Az ethikának, mint tudománynak a feladata a vallásnak a beolvasztása, a mi csakis az isteneszme tantartalmának fölvetelével lehetséges. Lange szerint az ethika, mint normatív jellegű tudomány célja a népeszme, mint legfőbb kultur-fogalom megvalósítása.

Lange művének I. kötete Kantig s a II-ik Kant óta ismerteti és kritikailag fejtegeti a materialismus valóban tanulságos történetét. Közelebről az I. kötet első fejezete „az ó-kor materialismusát” méltatja és pedig a régebbi atomistikában, a sophisták sensualismusában, Aristippos ethikai materialismusában, Sokrates, Platon és Aristoteles reactiójában s Epikur és Lukretius materialista világnézetében. A második fejezetben méltatja a monotheista vallásoknak a materialismushoz való viszonyát, a középkori scholastika formás jellegű aristotelismusát, s a tudományok megújulását (Kopernikus, Baco, Bruno, Descartes) a renaissance korszakában. A harmadik fejezetben tárgyalja a XVII-ik század materialismusát és pedig közelebről behatóbban Gassendit, Hobbest és Newtontól Lacksig az angol materialismust. Végül az utolsó fejezetben a XVIII. század materialismusának képében ismerteti a francia s a német materialismust, a la Mettrie-féle természeti rendszert s azzal szemben a Leibniz—Wolff-féle bölelet egészséges és fejlődésképes reakcióját. Bő magyarázati és irodalomtörténeti jegyzetek kísérik az egyes fejezetek előadását, a melyek alaposan tájékoztatják az olvasót a materialismus világnézete és irodalma óriási tömkelegében.

Már az első kötet fejtegetései is igen vonzóak, meggyőzők és élénkek. A mi önálló gondolkozásra és itélkezésre ösztönzi az olvasót még azokban a részletekben is, a hol talán a szerzővel egyet sem érthetünk. Tanulság okáért közlöm a következő érdekes tetteit: A materialismus olyan régi, mint maga a bölcelet, de nem régibb (3. l.); a nagy férfiak jellemző sajátága, hogy koruk ellentéteit önmagukban egyesítik, mert hát a gondolat a dolgok egységét és rendjét követeli (4. l.); minden bölcelet elodázhatlan küzdelemben van kora theologiájával (5. l.); Aristoteles a középkor fél istene és bálványa s szerzője egy ártalmas féltudásnak és üres szóbeszédnek (9. l.); Socratesnek köszönjük a definitiók phantomját, Platonnak a csalékony módszert és Aristotelesnek a lehetőség és valódiság himbálóját (39. l.); Platon a bölcelet-történetében, a majd szépen és mély értelműen, majd pedig fanatikus és zavaró módon lefolyó rajongásnak a szülő-atyja (92. l.); a keresztyénség a szegénységről szóló evangelium hirdetésével sarkaiból emelte ki az antik világot (148. l.) a 104. zsoltár a kosmos képe (158. l.); Dunz-Seotus haecceitas fogalma a scholastikai értelmetlenség (Nusin) tetőpontja (174. l.); a kettős igazságról szóló scholastikus tan kettős könyvitelt jelent (182. l.); Bacon babonás és hiú tudományoskodása és könnyelmű diletantismusa (195. l.); Anglia a materialista világnézet klasszikus hazája (294. l.) a francziák kedvelt bölcelete a skepsis (296. l.); Diderot, a francia materialismus apostolának Socrateshez hasonló démonja volt (310. l.); a német prot. dogmatismus idejében vad nemzedék foglalta el a tanszékeket, a melynek türelmetlen fanatismusa a középkor legsötétebb korszakára emlékeztet (317. l.); La Mettrie legszidalmazottabb neve az irodalom történetnek, holott nemesebb természete volt, mint Voltairenek és Rousseauinak (326. l.); Hegel kezdeményezésének köszönhetjük a számos önkénykedésnek az örökségét a bölcelet történetében (327. l.) stb stb.

A II. kötet a materialismus történetét Kant óta ismerteti. 4 fejezetben egyenként méltatja behatóan és az I. kötethez hasonló bő történeti és irodalmi magyarázatok kíséretében Kant rendszerét és a Cabanis, Feuerbach, Stirner, Büchner, Moleschott és Czolbefele materialismust, a természettudományok újabb föllendülését s közelebről a Kraft und Stoff problémáját, a természettudományi kosmogoniát, a darvinismus és a teleologia elméletét, az ember, az agy és a lélek elméletét, a természettudományi psychológiát, az érzéki szervek physiologiáját, az ethikai materialismust és a vallást, a nemzetgazdaság s az egoismus dogmatikáját, a keresztyénséget és a felvilágosodást, az elméleti materialismusnak az erkölcsiséghez és a valláshoz való viszonyát (Comte, Überweg és Strauss világnézete) s végül fölépíti „az ideál álláspontját“. Az ethikai materialismus és a vallás egymáshoz való viszonyáról a vallás jövőjeként azt hangoztatja, hogy annak kulturális feladatait az államnak, a

tudománynak és a művészetnek kell átvennie, mimellett azonban meg akarja óvni a vallás magvát, mint kedélyünkben gyökerező életszükségletet annak félszükségeivel: a fanatismussal, babonasággal és mythossal szemben, ami soha sem szolgálhatja az ismeret céljait és feladatait (546. l.).

A részletkérdésekből tanulság okából s kritikai szempontból közöljük a II. kötetből is a következőket: Kant gyakorlati bölcsellete változó és mulandó jellegű, mivel nagy reformjainak jelentősége az elméleti ész bírálatában van (2. l.); a tudat világa anyagi mozgásokból meg nem magyarázható (3. l.); különbség van szellemi és természeti tudományok között, a mint Du Boys Reymond is megvonta a természettudományi ismeret határait (150. l.); csudálatos, hogy az angol bölcselek között annyi az államférfi, sőt Angliában koronként az államférfiak voltak a philosophusok (6. l.); a „Ding an sich“ elmélete pusztán határfogalom (63. l.); a természettudományok epigónja: Moleschhoff szerint az ember a szülők és dajkák, a levegő és időjárás, a hang és világosság s az étel és ruházat, míg a philosophus a hagyományok és tapasztalatok, az agy és a környezet, az alkalom és a tanulás s az egészség és a társadalom szülöttje (68. l.); Feuerbachnál az isten az első, az ész a második s az ember a harmadik és legutolsó gondolat, ép azért az anthropologia szerinte „universalis tudomány“ (73. l.); a részletkutatás elővigyázóvá, de olykor szűkkeblűvé, sőt arrogánssá is teszi az embert (140. l.); a bölcsélet viszonya a materialismushoz legtisztább alakban Kant rendszerében van kifejezve, a melyben már a darwinismus csiráival találkozhatunk (146. l.); az ethikai materialismus egyik kedvelt tétele, hogy annál boldogabb az ember, mennél több a szükséglete s ezen alapúl a természetes erkölcsi haladás (450. l.); a keresztyénség műve és érdeme az, hogy a tömegek nyomora szégyene az emberiségnek (485. l.); Comtenál a humanitás kultusza, Rothe ethikai állameszméje s a szervezett papság és hivatali tekintély akadálya az emberiség haladásának (507. l.); a mennyek országáról szóló tan elve egy új világfelfogásnak s az igazság szelleme a tudomány szelleme (551. l.) stb. stb.

A ki a bölcsélet történetét, mint az emberi szellem fejlődése történetét természettudományi oldaláról is megakarja ismerni, az haszonnal és sikerrel forgathatja Lange művének testes köteteit. A mű végén található terjedelmes név- és tárgymutató csak megkönnyíti annak használatát. Megtisztult ethikai-teleologiai világnézetével fényes apologiája és védő bástyája a fenkölt idealismusnak.

Dr. Szilávik Mátvás.

**Az Alsófehérm. Tört. Régész. és Term.-Tudományi Egye-
sület** f. év július 5-én tartotta XIII. rendes közgyűlését. A gyen-
gelkedő Csató János elnök helyett a közgyűlésen Ujfalu József

dr. apátkanonok elnökölt, aki azt lendületes beszéddel nyitotta meg. Az üdvözlő iratok felolvasása után Kóródy Péter dr. titkár tette meg jelentését az egyesület múlt évi működésére nézve. A titkári jelentésből kiemeljük a következőket: Az egyesület múzeuma csak másfél éve hogy a város által felajánlott új helyiségébe beköltözött s már is szűknek bizonyult, azért a választmány főtörekvése oda-irányúl, hogy ezt a szükséghez képest kibővítsse. Részletesen számolt be a múzeum számára tett adományokról. Van az egyesületnek 174 tagja, védnöke az erdélyi püspök. Múlt évben 31 új tag jelentkezett. Melegen emlékezett meg Szalánczy Lőrincz és Glück Mór elhunyt alapító tagokról. Bemutatta a XIII. Évkönyvet, amely gazdag tartalommal jelent meg. Az Évkönyv elsősorban a gyulafehérvári székesegyház történetét hozza *Ujfalusy József*-től, gazdag illusztrációkkal. Azután folytatja *Török Bertalannak* a miriszlói csatáról szóló értekezését; *Tarducci Achilles* olasz írónak munkáját; *Cserni Bélának* az apulumi ásátásokra vonatkozó, igen érdekes közleményét. Azután természettudományi értekezéseket tartalmaz *Csató Jánostól* és *Ávéd Jákótól*, végül a miriszlói emlékoszlop felavatását és hivatalos részt. Ez Évkönyv kiállítása csinos, ízléses.

Ezután Ujfalusy József dr. tartott érdekes felolvasást a hypnozizról. A múzeumőri és pénztárnoki kedvező jelentések után a tisztújítást ejtették meg. Elnök lett újból Csató János, alelnökök: Ujfalusy József dr. és Ávéd Jákó, múzeumőr Cserni Béla dr., pénztárnok Fröhlich Gyula, ellenőr Polonyi Gyula, ügyész Felszegi Lajos dr. A választmány kiegészítése után a közgyűlés elfogadta Cserni Bélának az egyesület minél eredményesebb működésére vonatkozó indítványait.

Végül felemlítjük, hogy az egyesület múzeuma egyike a leg-gazdagabb vidéki múzeumoknak. Különösen a római kor igen szép leletekkel van képviselve, melyek nagy részben a mostani Gyula-Fehérvár helyén feküdt Apulum romjaiból kerültek ki. Szakszerű berendezése Cserni Béla érdeme. Az egyesület Hunyadi János szobrára eddig 8780 koronát gyűjtött.

Új könyvek.

Anthologia a XIX. század francia lyrájából. II. köt. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-Társulat, 1903, 8-adr. X és 328 l. Ára 3 kor., vászonkötésben 4 kor. 50 fill.

A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk. Erdélyi László dr. II. kötet: A pannonhalmi főapátság története II. Szerk. és írta Sörös Pongrácz. Budapest, 1903. 4-edr. 653 l.

Concha Győző, Pulszky Ferencz. Élet- és jellemrajz. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktornál 8-adr. 62. l.

Csiki Kálmán, Tacitus fönmaradt összes művei. I. köt. Évkönyvek. Budapest, 1903. Lampel Róbertnél. 470. l.

Emlékkönyve, (Az Erdélyi Muzeum-Egylet —) A M. Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárt, 1903. szeptember 6—10-ig tartott XXXII. vándorgyűlése alkalmára kiadta az E. M. E. választmánya. Kolozsvár. Ajtai K. Albert. 1903. 8°. 68 l.

Emlékünnep Bolyai János születésének századik évfordulója alkalmából a kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem által 1903. januárius 15-én rendezett. — (Acta Universitatis Litterarum etc. Fasc. II.) Kolozsvár, Ajtai K. Albert. 1903. 8°. 167 l.

Erdélyi László dr., A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. (Különlenyomat „A pannonhalmi Szent-Benedek-rend történeté”-nek VIII. kötetéből.) Budapest, 1903 Stephaneum. Nagy 8-adr. 48 l.

Éble Gábor, A cserneki és tarkeói Desseffy-család. Genealogiai tanulmány. Nyolcz leszármazási táblával és ötven illusztrációval. Budapest. 1903. Pfeifer F. 4°. X + 318 l.

Értesítője, A nagybányai Muzeum-Egyesület — az 1902-iki egyesületi évről. Nagybánya. Morvay és Undy. 1903. 8°. 70 l.

Gaal Jenő, Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. Budapest, 1903. I—II. köt. 496 és 167 l.

Gaal Jenő, Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk. Budapest, 1903. 8-adr. XVI és 224 l., ára 440 kor.

Goldziher Ignác, A buddhizmus hatása az iszlamra. (Előadások Kőrösi-Csoma Sándor emlékezetére. II. r.) Budapest. 1903. Akadémia. 8°. 44 l.

Hankó Vilmos dr., Székelyföld fürdői és ásványvizei. A magy. kir. földmivelésügyi miniszter úr támogatásával. Tájékoztató a fürdők, ásványvizek megválasztásánál. Budapest, 1903. Toldi L. 8-adr. 36 l.

Heinrich Gusztáv, Egyetemes Irodalomtörténet. Első kötet. Ó-kori keleti népek és hellének. 40 műmelléklettel és 238 szöveggéppel. A vallás-közoktatási m. k. miniszter támogatásával. Budapest. Franklin-társulat. 1903. Nagy 8°. XX + 742 l.

Juhász László, Janet spiritismusa. Philosophiai monographia. Budapest, 1903. 8-adr. 283 l. Ára 6 kor.

Kassa szab. kir. város 1903. évi jul. 26-án a kassai Rákóczi-ereklye kiállítás megnyitása alkalmából tartott díszközgyűlésének jegyzőkönyve. Kassa, 1903. 21 l.

Katona Lajos, Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Budapest, 1903. (Ért. a nyelv- és széptud. köréből XVIII. köt. 5. szám.)

Magyar Filozófiai Társaság közleményei VI—VIII. füzet (2 drb). Budapest, 1903. 48 és 95 l.

Márki Sándor, Egyetemes történelem gymnasiumok és reáliskolák számára. I—III. rész.

- I. Ó-kor. Budapest, 1902. 8-adr. 206 l.
- II. Középkor és újkor 1648-ig. 236 l.
- III. Újkor 1648—1871-ig, a mostani államok politikai földrajzával. 1903. 255 l.
- Milhoffer Sándor*, Báró Eötvös József. Kecskemét, 1903 Gallia. 8° 80 lap.
- Nyelvészeti Füzetek*. Szerk. Simonyi Zsigmond.
- I. *Simonyi Zsigmond*, A magyar szórend. 103 l. Ára 1 kor. 50 fill.
- II. *Simai Ödön*, Márton József mint szótáríró. 59 l.
- III. *Kocsis Lénárd*, Mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. 67 l.
- IV. *Simonyi Zsigmond*, Tréfás népmesék. és adomák. Nyelvjárás olvasókönyv. 92 l.
- V. *Simonyi Zsigmond*, Az új helyesírás szövege és magyarázata. II. kiadás, 86 l. Ára 1 kor. 50 fill.
- VI. *Rubinyi Mózes* dr. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvművelés történetéből. 48 l. Ára 1 kor.
- Petrik Géza*, Magyar könyvészet 1886—1900. Az 1886—1900. években megjelent magyar könyvek, hírlapok és folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása tudományos szak- és tárgymutatóval. A magyar tud. akad. támogatásával kiadja a Magy. Könyvkereskedők Egyesülete. I. füzet. A—Elmélkedések. Budapest, 1903.
- Prónai Antal*, Dugonics András életrajza. A Dugonics-társaság jutalmával kitüntetett pályamunka. Szeged, 1903. Ára 3 kor.
- Regestrum Varadiense* exanimum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis e. 1550 illustratum etc. (Az időrendbe szedett váradi tüzes próba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt dr. *Karácsonyi János* és dr. *Borovszky Samu* akad. l. tagok közreműködésével kiadja a váradi káptalan.) Budapest, 1903. T₃ lev. és 376 l. Ára 15 korona.
- Sándor Pál*, Magyar és kabard nyelv viszonya. (Egyetemi Lapok kiadványa I.) Kolozsvár, 1903. 8-adr. 57 l.
- Strausz Sándor*, Bulgária ipara. Gazdasági és néprajzi tanulmány. Szerbia közgazdasági viszonyai. Budapest, 1903. Lampel R. 8-adr. III + 91 l.
- Szabó Mózes*, Pákh Albert pályája. Kolozsvárt. Gombos Ferencz. 1903. 8°. 173 l.
- Dr. Szádeczky Lajos* a M. T. Akadémia t. tagja, Báró Apor Péter verses művei és levelei (1676—1752.) I. II. k. Budapest, 1903. 8-adrét. XXXVI. 590 és 745 l. (A Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. Irók XXXVI. és XXXVII. kötete.)
- Dr. Szeőke Imre*, Bányászati szótár. Budapest, 1903.
- Dr. Székely György*, Művészet és erkölcs. Tanulmány a pszichológiai aestetika köréből. Budapest. 1903 Hornyánszky Viktornál. 8-adr. 188 l. Ára 2 korona.
- Tóth Béla*, A spiritizmusról. Budapest, 1903. 8-adr. 136 l.